

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İCARƏ ƏMƏLİYYATLARININ
UÇOTU VƏ HESABATI METODİKASININ TƏHLİLİ VƏ
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Sailov Nuru Namiq oğlu

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2021-ci il**

“ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İCARƏ ƏMƏLİYYATLARININ
UÇOTU VƏ HESABATI METODİKASININ TƏHLİLİ VƏ
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402- Mühəsibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: İstehsal sferasında mühəsibat uçotu və audit

Qrup: 404

Magistrant:

Sailov Nuru Namiq oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Zərbəliyev Cəmaləddin Camo oğlu

_____ **imza**

Program rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra Müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəliyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2021

Elm andı

Mən,Sailov Nuru Namiq oğlu and içirəm ki, “İstehsalat müəssisələrində icarə əməliyyatlarının uçotu və hesabat metodologiyasının təhlili və təkmilləşdirilməsi” mövzusunda magistr tezisini elmi etikaya və istinad qaydalarına tam uyğun və biblioqrafiyada istifadə etdiyim bütün mənbələri əks etdirərək yazdım.

“ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ ICARƏ ƏMƏLİYYATLARININ UÇOTU VƏ HESABATI METODİKASININ TƏHLİLİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Günümüzdə mövzunun aktuallığı iqtisadiyyatın müxtəlif formaları olan müəssisə və təşkilatların iqtisadi və maliyyə fəaliyyətində lizinq əməliyyatlarının yerinin əhəmiyyəti ilə əlaqədardır.

Tədqiqatın məqsədi: lizinq əməliyyatlarının mühasibat uçotunun mövcud vəziyyətini öyrənmək, beynəlxalq standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi və bu proseslərin emalı üçün müasir kompüter texnologiyalarını şərh etməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində təhlil, sintez, sistemli yanaşma, məntiqi ümumiləşdirmə, müqayisə və digər metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın metodoloji əsasını yerli və xarici alimlərin idarəetmə, marketinq, idarəetmə uçotu, iqtisadi təhlil, rəbitə müəssisələrinin iqtisadiyyatı sahələrində klassik və müasir iqtisadi əsərlərində təqdim olunan konseptual, metodoloji və nəzəri müddəalar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İstehsal müəssisələrində icarə əməliyyatlarını uçotu və hesabatı metodikasının təhlili və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və s. barədə ədəbiyyatın kifayət qədər olmaması geniş araşdırmalar aparmaqda müəyyən qədər məhdudiyyətlər törətmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: ilk növbədə bu mövzunun beynəlxalq mühasibat və maliyyə hesabatı standartları kontekstində inkişafı ilə əlaqələndirilir.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Əldə edilmiş yekun nəticələrdən dövlət orqanlarında, dövlət və vətəndaşları arasında (və ya vətəndaşla- vətəndaş) münasibətlərinin tənzimlənməsində ölkənin iqtisadi cəhətdən inkişafı üçün istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: lizinq, uçot, hesabat, təhlil, icarə əməliyyatı

“ANALYSIS AND IMPROVEMENT OF METHODOLOGY OF ACCOUNTING AND REPORTING OF LEASE OPERATIONS IN PRODUCTION ENTERPRISES”

SUMMARY

The importance of the research: The aim of the study is to examine the current state of accounting for leasing transactions, to improve them according to international standards and to interpret modern computer technologies for processing these processes.

Research methods used: Analysis, synthesis, systematic approach, logical generalization, comparison and other methods were used in the research process.

The knowledge base of the research: The methodological basis of the research is the conceptual, methodological and theoretical provisions presented in classical and modern economic studies of domestic and foreign scientists in the fields of management, marketing, management accounting, economic analysis, and communication economics. businesses. There are interesting research and rental concepts by both domestic and foreign researchers.

Limitations of the research: Areas for analysis and improvement of the methodology of accounting and reporting leases in production facilities, etc. Insufficient literature has limited the scope of comprehensive research.

Scientific innovation and practical results of the research: First of all, it is linked to the development of this topic in the context of international accounting and financial reporting standards

Areas where the results can be used: The final results obtained can be used for the economic development of the country in regulating the relations between state institutions and the state and its citizens (or citizen-citizen).

Keywords: leasing, accounting, reporting, analysis, rental

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

MSart - Məhsul satışında artım;

ÜDM - istehsal həcmindəki dəyişiklik;

HM0 - nəzərdən keçirilən dövrün əvvəlində hazır məhsulun stok qalığı;

HM1 - hazır məhsulun təhlil dövrü üçün ehtiyat qalığı;

DB0 - təhlil olunan dövrün əvvəlində satışa qoyulmuş hazır məhsula uyğun debitor borcları;

DB1 - təhlil olunan dövrün sonunda satışa təhvil verilmiş hazır məhsula uyğun olan debitor borcları;

MÜNDƏRICAT

GİRİŞ..... 8

I FƏSİL. İCARƏ ƏMƏLİYYATLARININ İQTİSADI MAHİYYƏTİ VƏ TƏŞKİLİ ƏSASLARI..... 12

1.1 İcarə əməliyyatlarının iqtisadi mahiyyəti və xarakterik xüsusiyyətləri 12

1.2 İcarə aktivlərinin qiymətləndirilməsi məsələləri 24

II FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İCARƏ ƏMƏLİYYATLARININ UÇOTUNUN MÜASİR VƏZİYYƏTİ 30

2.1. İcarə əməliyyatlarının təsnifləşdirilməsi xüsusiyyətləri 30

2.2. İcarə olunan aktivlərinin sintetik və analitik uçotu..... 39

2.3. İcarə öhdəliklərinin sintetik və analitik uçotu..... 44

III FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İCARƏ ƏMƏLİYYATLARININ UÇOTUNUN TƏKMİNLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ 48

3.1. İstehsal müəssisələrində icarə əməliyyatlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri..... 48

3.2. İstehsal müəssisələrində icarə əməliyyatlarının uçotunda kompüter texnologiyasının tətbiqi..... 51

3.3. İstehsal müəssisələrində aparılan mühasibat uçotunun təhlili 65

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR 70

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI..... 73

Sxemlərin siyahısı 75

Cədvəllərin siyahısı 75

Şəkillərin siyahısı 76

GİRİŞ

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı: Müasir dövrdə Azərbaycanda iqtisadiyyatının davamlı olaraq inkişaf etməsində lizinq əməliyyatı xüsusi əhəmiyyət rol oynayır. Bu məqsədlə Azərbaycan hökuməti bir sıra layihələr həyata keçirmək məqsədilə dövlət proqramları qəbul etmişdir. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikasında dövlət xərclərinin orta və uzunmüddətli proqnozlaşdırılması ilə bağlı müxtəlif dövrlərdə qeydə alınmış hesabatlar öz əksini tapmaqdadır. Günümüzdə mövzunun aktuallığı iqtisadiyyatın müxtəlif formaları olan müəssisə və təşkilatların iqtisadi və maliyyə fəaliyyətində lizinq əməliyyatlarının yerinin əhəmiyyəti ilə əlaqədardır.

Ölkənin iqtisadi böyüməsi kontekstində ilk növbədə investisiya prosesləri aktivləşdirilir, yeni maliyyə mənbələri, istehsalın yenilənməsi və genişləndirilməsinin alternativ metodları tətbiq olunmağa başlayır. Bu, əsas kapitalla investisiya cəlb etmə forması kimi lizinqin bu gün yerli müəssisələr tərəfindən tələb olunduğunu və iqtisadiyyatın demək olar ki, bütün sahələrində təmsil olunduğunu izah edir. Ölkədə lizinqin geniş tətbiqi, icarəçilərin maraqlarını, fəaliyyət və fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini tam nəzərə almağa imkan verən çoxsaylı atribut və xüsusiyyətlərlə müəyyən edilir.

Tədqiqatın əsas məqsədi lizinq əməliyyatlarının mühasibat uçotunun mövcud vəziyyətini öyrənmək, beynəlxalq standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi və bu proseslərin emalı üçün müasir kompüter texnologiyalarını şərh etməkdir. Tədqiqatın məqsədi sahibkarlıq subyektlərində lizinq əməliyyatlarının təşkili və əks etdirilməsi, həmçinin lizinq əməliyyatlarının uçotunda müasir kompüter mühasibat proqramı "Azmuhasib" in tətbiqinin hazırlanmasıdır.

Dissertasiyanın məqsədi metodoloji əsasları əsaslandırmaq və lizinq əməliyyatlarının uçotunu yaxşılaşdırmaq üçün tövsiyələr və icarə ödənişlərinin hesablanması üçün tətbiq olunan metodların səmərəliliyinin artırılması üçün təkliflər hazırlamaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri diqqətə almaq lazımdır:

- hüquqi və iqtisadi mahiyətdən irəli gələrək lizinqin nəzəri əsaslarını və mahiyətini açıqlamaq və lizinq müqavilələrində potensial iştirakçıların funksional vəzifələrini və iqtisadi maraqlarını müəyyənləşdirmək;

- Azərbaycan lizinq xidmətləri bazarının mövcud vəziyyətinin ümumi qiymətləndirilməsini aparmaq, inkişaf tendensiyalarını və perspektivlərini müəyyənləşdirmək;

- Azərbaycanda və xaricdə lizinq fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi məsələlərini ümumiləşdirmək, mövcud problemləri və onların həlli yollarını aşkar etmək;

- lizinq üçün mövcud mühasibat prosedurunun və onun çatışmazlıqlarının öyrənilməsi əsasında lizinq əməliyyatları və mühasibat metodologiyasının təkmilləşdirilməsi üçün tövsiyələr hazırlamaq və əsaslandırmaq;

- Azərbaycanda lizinq əməliyyatlarının mühasibat uçotu praktikasının beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarına uyğunluğunu müəyyən etmək;

- icarə ödənişlərinin hesablanması üçün mövcud metodları təhlil etmək və onları yaxşılaşdırma yollarını inkişaf etdirmək.

Tədqiqatın predmeti və obyektı: Tədqiqatın məqsədi yerli icarə şirkətləri tərəfindən fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi və lizinq əməliyyatlarının uçotu və təhlili metodlarının tətbiqi təcrübəsidir. Dissertasiya tədqiqatının predmeti Azərbaycan müəssisələrində lizinq əməliyyatlarının uçotu və təhlili metodoloji, nəzəri, təşkilati və praktik məsələlərin məcmusudur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ilk növbədə bu mövzunun beynəlxalq mühasibat və maliyyə hesabatı standartları kontekstində inkişafı ilə əlaqələndirilir. Bundan əlavə, dissertasiya icarə əməliyyatlarının uçotunda yeni kompüter texnologiyalarının istifadəsi və bu mühasibat sahəsinin təkmilləşdirilməsinə dair elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər irəli sürmüşdür.

Tədqiqatın metodoloji əsasını yerli və xarici alimlərin idarəetmə, marketing, idarəetmə uçotu, iqtisadi təhlil, rabitə müəssisələrinin iqtisadiyyatı sahələrində klassik və müasir iqtisadi əsərlərində təqdim olunan konseptual, metodoloji və nəzəri müddəalar təşkil edir. Lizinqlə bağlı istər yerli istərsədə əcnəbi tədqiqatçıların

maraqlı araşdırmaları və konsepsiyaları vardır. Azərbaycanlı tədqiqatçılara Abbasov Q.Ə., Salahov Ə.S., Səbzəliyev S.M., Sadıqov Ə.A., Abbasov Rzayev Q.R., Yaqubov S.M., Səmədzadə Z.Ə., buna misal göstərmək olar. Əcnəbi tədqiqatçılardan J.L. Krushwitz, P. Fisher, W. Sharp, Bru Stanley, J. Bailey, E.N Chekmareva, Y.G Prilutsky, E.V. Kbatova, V.A. Goremykin, V.E. Bochkov, Y.N Demin, V.D.Gazman, I.V. Lipsits, V.V. Kovalev digərlərini örnək olaraq göstərmək olar. Bir çox yerli müəlliflər lizinq əməliyyatlarının uçotu və təhlili məsələlərini tam əhatə etmir və xarici iqtisadçılar yüksək səviyyədə inkişaf etmiş Qərb bazarının təcrübəsinə, yəni mövcud qurumlardan fərqli bir bazara etibar edirlər. Beləliklə, lizinq əməliyyatlarının uçotu və təhlili zamanı nəzəri və praktik biliklərin öyrənilməsi və dərinləşdirilməsi aktualdır.

Tədqiqat işində istifadə olunan üsullar: Tədqiqat işində müxtəlif metodlar çoxluğundan istifadə edilmişdir. Bunlardan birincisi təhlil metodudur. Bu metod tədqiqat işlərində geniş formada istifadə olunan metodlardanıdır. Tədqiqat işində təhlil metodları, müasir vəziyyəti konkret şəkildə öyrənmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

İstifadə etdiyimiz digər bir metod (üsul) problemin aydınlaşdırılması metodudur. Dissertasiyanın yazılması zamanı məqsəd və vəzifələri təyin etmək üçün problemləri düzgün müəyyənləşdirmək və təhlil etmək vacibdir. Bu problemləri təhlil etmək və problemlərin həlli üçün tədbirlər görmək həm xidmətin keyfiyyəti imkanlarını artıracaqdır.

Əldə edilən nəticələrə əsaslanaraq yuxarıda qeyd etdiyimiz analiz metodundan istifadə edərək nəticələr bir daha analiz edilib diqram və cədvəllər vasitəsilə əks etdirilmişdir.

İstifadə etdiyimiz digər metod isə yuxarıda qeyd etdiyimiz metodla birbaşa bağlı olan risklərin dəyərləndirilməsi metodudur. İcarə əməliyyatlarının sənədləşdirilməsi zamanı ortaya çıxacaq risklər analiz ediləcək və daha sonra onların reallaşmasıyla bağlı ehtimallar nəzərdən keçiriləcəkdir. Risklər müəyyən edildikdən sonra onların reallaşma ehtimalını və baş verdikdə göstərəcəyi təsirləri nəzərə alaraq qiymətləndirilir və prioritetləşdirilir. Bu qiymətləndirmə həm riskin

reallaşdırılması ehtimalını, həm də risk baş verərsə təsirini nəzərə alaraq aparılmışdır. Hər bir risk, ehtimal və təsir səviyyəsinə görə yüksək, orta və aşağı olaraq təsnif edilmişdir

Materialların geniş formada şərh edilməsi zamanı iqtisadi təhlil, analiz-sintez üsullarından və ehtiyac olduqda digər tədqiqat metod və üsullardan da istifadə olunacaqdır.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi: Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini əldə etdikdən sonra, maliyyə strukturu xüsusilə icarə əməliyyatları və bunun iqtisadiyyatın ayrı - ayrı sektorlarına təsiri geniş şəkildə araşdırılmamışdır. Hüquqi müstəvidə yanaşmalar bu sahəni təkmilləşdirilməsinə gətirsədə, praktika zamanı bir çox çətinliklər yaranır. Sadalanan arqumentləri əsas götürərək deyə bilərik ki, tədqiqat işində müxtəlif tədqiqatçıların fərqli yanaşmaları müqayisə edilərək qarşılaşdırılmışdır. Bazar iqtisadiyyatı ilə bağlı özündə müxtəlif illəri əhatə edən hesabatların əks etdirilmişdir. Magistratura və doktrantura pillələrində aparılan fərdi tədqiqat işlərinin yox səviyyəsində olması tədqiqat işinin aparılmasının zəruriliyini tələb edir. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki yeni metodoloji üsullar bir araya gətirilmişdir.

Dissertasiya işinin quruluşu: Tədqiqat işi üç fəsildən ibarətdir. Fəsillər isə öz növbəsində doqquz paragrafa bölünür. Nəticə hissində isə gəlinən nəticələr təklif formasında göstərilmişdir.

I FƏSİL. İCARƏ ƏMƏLİYYATLARININ İQTİSADI MAHIYYƏTİ VƏ TƏŞKİLİ ƏSASLARI

1.1 İcarə əməliyyatlarının iqtisadi mahiyyəti və xarakterik xüsusiyyətləri

Lizinqin iqtisadi mahiyyəti, lizinq əməliyyatlarının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün nəzəri prinsiplər və iqtisadiyyat elmində praktik rolu müxtəlif yollarla şərh olunur, bəzən ziddiyyət təşkil edir. Günümüzdə iqtisadiyyata investisiya qoyuluşu forması, məhsuldar maliyyələşdirmə metodu və təsərrüfat subyektini olan lizinq mühüm iqtisadi hadisədir (Zeynalov.Z.H: 2013. s.3.). Lizinqin iqtisadi mahiyyəti ilə bağlı müxtəliflik və ziddiyyətli fikirlər nəzəri məsələlərin kifayət qədər inkişaf etməməsi, praktikada vahid metodoloji yanaşmanın olmaması bəzi hallarda tədqiqatçılar tərəfindən sözügedən iqtisadi terminlə bağlı qanunvericilikdəki boşluqlarla izah olunur. Lizinq sənaye müəssisəsinə borc vermə yolu kimi qəbul edilə bilər, uzunmüddətli icarə ilə tamamilə müəyyən edilə bilər (əmlak almaq hüququ ilə və ya olmadan), lizinq istehsal vasitələrinin alqı-satqısı və ya onlardan istifadə hüququ kimi təmsil oluna bilər.

Müasir icarə anlayışı, mülkiyyət sahibi ilə istifadəçisi arasındakı fərq haqqında Roma hüququnun klassik prinsiplərinə qayıdır (Zeynalov.Z.H: 2013. s. 6). Lizinqin bir iş növü olaraq meydana gəlməsi və mövcudluğu, mülkiyyət hissələrinin ən vacib iki gücə ayrılmasına əsaslanır: bir şeydən istifadə hüququ, yəni məqsədinə uyğun gəlir və digər faydalar əldə etmək üçün istifadəsi və əmlak üzərində sahiblik hüququ kimi qiymətləndirilir.

Tarixi təcrübə göstərir ki, sərvət birbaşa mülkiyyətə sahib olmaqdan deyil, onun səmərəli istifadəsindən ibarətdir. Xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, icarəyə götürülmüş obyekt eyni zamanda icarəyə verən şəxsin mülkiyyəti və dəyərin təkrar istehsalını təmin edən icarəçinin kapitalının funksiyası kimi çıxış edir. Lizinqin tətbiqi zamanı özünü inkişaf etdirmə və dövlət mülkiyyəti prosesi baş verir və müəyyən şərtlər daxilində xüsusi, ümumi ortaq mülkiyyətə çevrilir. Pullarını və

əməylərini istehsal vasitələrinin təkmilləşdirilməsinə və kəmiyyət olaraq çoxalmasına sərf edərək, icarəçilər əlavə dəyərin sahibi olurlar. İcarəçi yalnız özünə verilən istehsal vasitələrindən istifadə etmir, həm də müəyyən bir şəkildə sahibidir və sərəncam verir. Lizing dövrü mənfəətindən maliyyələşdirilən aktivlərin artımı məbləğində, istehsal vasitələrinin təkmilləşdirilməsinə (icarəyə verənin icazəsi ilə) qoyduğu xərclərin tam sahibidir. Lizing sahiblik və investisiya münasibətlərini ifadə edən təşəbbüskarlıq fəaliyyətinin təşkilati formasıdır, xüsusi idarəetmə sistemidir, lakin iqtisadi kateqoriya kimi öz məzmununa və müxtəlif təzahür formalarına malikdir. Sahibkarlığın icarə forması praktikada nəzərə alınması lazım olan prinsiplər sisteminə əsaslanır. Eyni zamanda, xarici lizing şirkətlərinin tətbiqində bir çox lizing növündən istifadə olunur (Qazman.V.D: 2000. s.26).

Hazırda dünya praktikasında lizing investisiyaların maliyyələşdirilməsinin ən cəlbedici yoludur.

Xarici ölkələrdə, lizing inkişafının zirvəsi, II Dünya Müharibəsi bitdikdən sonra, əksər müəssisələrin öz hesablarına avadanlıq ala bilmədikləri dövrdə, XX əsrin ikinci yarısına təsadüf etdi. Belə müəssisələr seçim qarşısında qaldılar. Onlar ya texnoloji cəhətdən rəqabətə davamlı müəssisələrin bazarı tərk etmələrinə məcbur edəcəklərindən qorxaraq, ya da, köhnə avadanlıqlardan istifadə edərək məhsul istehsalına davam etmək və ya lizing xidmətlərinə müraciət etməklə müəssisələr ikinci yolu seçdilər.

Hər hansı mürəkkəb iqtisadi kateqoriya kimi, lizing anlayışı da birmənalı deyil. Bunun üçün, yerli və xarici ədəbiyyatda kifayət qədər tərif var, lakin fikrimcə, bunların heç biri, lizingin bütün mahiyyətini əks etdirmir, buna görə lizing anlayışı aydınlaşdırma tələb edir.

Lizing anlayışı İngilis dilində "icarəyə vermək" mənasını verən "to lease" sözündən gəlir.

Lizing şirkəti "Finans Leasing" icarəyə götürülmüş əmlakın mülkiyyətinin lizing şirkətində qaldığı bir maliyyə aləti olaraq təyin edir və icarəçi, müqavilə müddətində icarə ödənişlərinin ödənilməsi ilə bu əmlakdan istifadə etmək hüququnu

alır. Müqavilənin müddəti bitdikdən sonra mülkiyyət simvolik dəyərlə kirayəyə verilir.

Cambridge Dictionary-də, lizinq, fiziki və ya hüquqi şəxsin torpaq, avtomobil və s.-dən müəyyən bir müddət ərzində istifadəsi üçün ödədiyi maliyyə müqaviləsi hesab olunur.

L.N.Andreeva, lizinqi, hüquqi şəxsin lazımi avadanlıqları almaq və müvəqqəti ödənişli istifadədən dolayı birinci şəxsə verməsi üçün bir kommersiya təklifi ilə digər şəxsə müraciət etməsi ilə başlayan əmlak (maliyyə, iqtisadi və hüquqi) münasibətləri kimi qiymətləndirir (Л. Н. Андреева, Ю. А. Анищенко, Ю. М. Грузина и др: 2014. s.186).

F.G.Pankratov hesab edir ki, lizinq tərəfdaşlardan biri tərəfindən əmlakın əldə edilməsi və sonradan bu əmlakın müvəqqəti istifadə üçün başqa bir tərəfə (istifadəçiyə) konkret bölünmüş təzminat müqabilində verilməsi nəticəsində yaranan tərəfdaşlar arasında xüsusi münasibət formasıdır (Панкратов Ф. Г., Н. Ф. Солдатова:2012. s. 405.).

Fikrimcə, lizinqin iqtisadi mahiyyətinin açıqlanması, əsas xüsusiyyətlərə əsaslanmalıdır.

Yuxarıdakı təriflərə əsasən lizinqin əsas əlamətlərini aşağıdakılara görə ayırd edə bilərik:

- icarə münasibətləri öz təbiətinə görə mülkiyyət münasibətləridir;
- icarə münasibətləri müqavilə xarakterlidir;
- mülkiyyət və istifadə hüquqlarının ayrılması;
- icarə müqaviləsinin əsas iştirakçıları lizinq verən, icarəçi və əmlakın satıcısıdır;
- icarəyə verən xüsusi olaraq əmlakı icarəyə götürmək üçün, yəni öz istifadəsi üçün əldə etmir;
- icarəçinin hansı əmlakı icarəyə götürəcəyini özü seçir;
- müqavilənin müddəti ərzində əmlakın sahibi icarəyə verən şəxsdir;
- icarəçi əmlakın zərər görməsi və itirilməsi riskini daşıyır;
- əmlakın satıcısı əmlakın keyfiyyətinə görə cavabdehdir.

- müqavilə müddətində icarəçi icarə ödənişlərini həyata keçirir (Яськова Н. Ю., Алексеева Т. Р: 2012. s. 148.).

Yuxarıda müzakirə olunan xüsusiyyətlərə əsasən, lizinq, icarəçinin, icarəçinin tələbi ilə, satıcıdan müəyyən ödəniş müqabilində, təyin olunan müddətə uyğun olaraq əmlak üçün əldə olunan çox tərəfli münasibətdir. Burada, icarə müqaviləsi, icarəçinin istifadəsindədir.

Təklif etdiyim tərif yalnız icarəçinin, kirayəçi-satıcının klassik fəaliyyət sxeminin təsvirini əhatə etməklə yanaşı, eyni zamanda icarəyə götürülmüş əmlak hüquqlarının bölüşdürülməsinə də diqqət yetirir. Bundan əlavə, zənnimcə, müqavilənin sonunda əmlakın icarəçinin mülkiyyətinə çevriləcəyi aspektini tərifə daxil etməyin heç bir mənası yoxdur. Belə bir nəticə yalnız maliyyə icarəsi üçün nəzərdə tutulduğundan bu əlavə tərifə darlaşdıracaqdır.

Lizinqin iqtisadi kateqoriya kimi mahiyyəti, digər şeylərlə yanaşı, yerinə yetirdiyi (daxili və xarici) funksiyalar vasitəsilə müəyyənləşdirilir (Алексеева Т. Р: 2014. s. 156.).

Lizinq kateqoriyalarına aşağıdakılar daxildir:

1. icarəçinin icarəyə götürdüyü avadanlıqdakı iqtisadi problemləri həll etməsi, əmlakını satın almaması;

2. cari fəaliyyətin maliyyələşdirilməsi üçün öz vəsaitlərinin sərbəst buraxılması ilə yanaşı istehsal fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsindən ibarət olan maliyyə funksiyası;

3. icarə yolu ilə əmlak almaq istəyən istehsalçıların genişləndirilməli olan satış funksiyası;

4. resurslara qənaət funksiyası, bu da pul vəsaitləri daxil olmaqla resursların səlahiyyətli paylanması;

5. əmlak vergisində sürətləndirilmiş amortizasiya, qənaət tətbiqetmə imkanlarından ibarət olan vergi və amortizasiya müavinətlərinin alınması funksiyası (Панкратов Ф. Г., Н. Ф. Солдатова: 2012. s. 184.).

Lizinq növlərinin bütün təsnifat əlamətləri iki qrupa bölünə bilər. Bu aşağıdakı cədvəldə daha aydın göstərilmişdir.

Dünya iqtisadiyyatında baş verən böyük dəyişikliklər, habelə əsas fondların dəyişdirilməsi üçün elmi və texnoloji tərəqqinin irəli sürdüyü tələblər və maliyyə mənbələrindən daha səmərəli istifadəyə ehtiyac, əldə etmənin yeni maliyyələşdirmə metodlarının işlənilməsinə gətirib çıxardı. Beləliklə, maddi-texniki bazanın dəyişdirilməsi, icarə ən əhəmiyyətli investisiya məhsullarından biri oldu.

İcarə prosesinin bütün mərhələləri bir-biri ilə sıx bağlıdır. Beləliklə, əmlakın müvəqqəti istifadəsi (icarə müqaviləsi) ilə əlaqələr yalnız alqı-satqı müqaviləsi həyata keçirildikdən sonra yaranır. Deyə bilərik ki, icarə əməliyyatında müqavilənin icrası növbəti əməliyyatın yaranmasına təkan verir və icarə prosesi iştirakçıları müxtəlif mərhələlərdə bir-biri ilə sıx qarşılıqlı əlaqə qururlar.

İcarə əməliyyatının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, icarə şirkəti lizinq əməliyyatının obyektini olan icarəçinin göstərdiyi əmlaka onun göstərdiyi satıcıdan mülkiyyət hüququ qazanmalı və icarəçiyə bu əmlakı müvəqqəti olaraq pullu əsaslarla təmin etməlidir.

Əslində bu, ixtisaslaşmış bir lizinq şirkətinin müəyyən bir faizlə bir bankdan aldığı hədəfli bir kreditdir.

İndiki dövrdə lizinq aşağıdakılardan daxil olmaqla problemlərin qarşısını almağa kömək edə bilər.

- bütün mülkiyyət formalı müəssisələrin istehsal vasitələrinin yenilənməsi;
- əsas vəsaitlərin alınması üçün məqsədli kreditləşmə;
- sərmayə qoyulmuş vəsaitlərdən istifadənin effektivliyi və müəssisənin ritmi üzərində nəzarəti gücləndirmək;
- icarə müqavilələri bağlayaraq ən səmərəli istehsal metodlarının inkişafı;
- avadanlıqların lizinq yolu ilə xarici investisiyaların cəlb edilməsi (beynəlxalq hüquqa görə, bu xarici borcun artması demək deyil);
- lizinq və əlaqədar müqavilələr sistemi vasitəsilə sənaye və maliyyə fondlarının idarə edilməsi.

Mülkiyyət münasibətləri baxımından lizinq əməliyyatı, bir-biri ilə əlaqəli iki komponentdən ibarətdir. Bunlara alqı-satqı münasibətləri və əmlakın müvəqqəti istifadəsi ilə əlaqəli münasibətləri aiddir.

Lizinq əməliyyatının əsas iştirakçıları bunlardır:

- İcarəçi;
- İcarə verən;
- Təchizatçı;
- Sığortaçı.

Lizinq əmlakın alınması və icarəyə verilməsi üçün investisiya fəaliyyətinin növlərindən biridir. Yəni, lizinqin mahiyyəti, icarəçinin müvəqqəti sərbəst öz və ya borc götürdüyü vəsaitlərin icarəçinin iqtisadiyyatına yatırmasıdır.

Bu halda icarəyə verən müəyyən bir satıcıdan müqavilədə nəzərdə tutulmuş əmlakı (əsas vəsaitləri) alır və bu əmlakı müvəqqəti sahiblik və istifadə üçün müəyyən ödənişlə icarəyə götürənə mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq iş məqsədləri üçün verir. Başqa sözlə, icarəçi əmlakı üçün əldə edərək əmlakın gələcək istifadəsini maliyyələşdirir və sonra xərclərini ödəyir, dövrü icarə ödənişləri ilə mükafat alır. Nəticədə kirayəçinin investisiya fəaliyyəti sayəsində kirayəçinin əsas kapitalı yenidən doldurulur.

Lizinqin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- mülk seçmə üstünlüyü hüququ və onun istehsalçısı (satıcısı) istifadəçiyə məxsusdur;
- əmlak satıcısı əmlakın xüsusi olaraq icarəyə götürüldüyünü bilir;
- əmlak birbaşa sahibindən yan keçərək istifadəçiyə verilir və istifadəçi tərəfindən istismara qəbul edilir;
- əmlak istifadəçisi, qüsurları aşkar etdikdə, mülkiyyətçiyə deyil, birbaşa heç bir şəkildə əlaqəsi olmayan satıcıya tələblərini göndərir;
- icarəyə verən əmlakı öz istifadəsi üçün deyil, xüsusi olaraq müvəqqəti istifadəyə vermək üçün əldə edir;
- icarə müqaviləsinin bütün müddəti, əmlak kirayəçinin mülkiyyəti olaraq qalır;

- əmlak sahibi müvəqqəti istifadəyə verildiyi üçün mükafat alır;
- əmlakdan istifadə edən şəxs vaxtından əvvəl və ya müqavilə müddəti bitdikdən sonra onu mülkiyyət hüququ əldə etmək hüququna malikdir.

Lizinq fəaliyyətinin investisiya yönümlüyü dünyanın bir çox ölkələrində lizinq üçün səciyyəvidir. Eyni zamanda, hər bir ölkənin müəyyən xüsusiyyətləri, lizinqin mahiyyətini dərk etmə fərqləri, lizinq fəaliyyətinin inkişafını təmin edən mexanizmlər var. Hər bir ölkənin qanun və qaydalarının fərqli xüsusiyyətləri nəzərə alınaraq, bu ölkələrdə bağlanmış lizinq müqavilələri də müxtəlifliyinə görə fərqlənir. Respublikamızın mülki qanunvericiliyinə uyğun olaraq, lizinq, icarə müqaviləsinin icrası ilə, o cümlədən icarəyə götürülmüş əmlakın alınması ilə əlaqədar yaranan iqtisadi və hüquqi münasibətlərin məcmusudur.

İcarə müqaviləsi, icarəyə verən tərəfindən göstərilən əmlakı icarəçinin onun tərəfindən göstərilən satıcıdan almasını, icarəçiyə müvəqqəti sahiblik və istifadə üçün müəyyən bir ödəniş müqabilində bu əmlakı verməyi öhdəsinə götürdüyü müqavilədir.

Lizinq əməliyyatlarının bütün iştirakçıları birbaşa və dolayı olaraq bölünür. Lizinq əməliyyatlarının birbaşa iştirakçıları, yəni lizinq müəssisələri deyilənlərə yalnız üç iştirakçı - icarəyə götürənlər, icarəyə verənlər, icarəyə götürülmüş əmlakın təchizatçıları (satıcıları) daxildir.

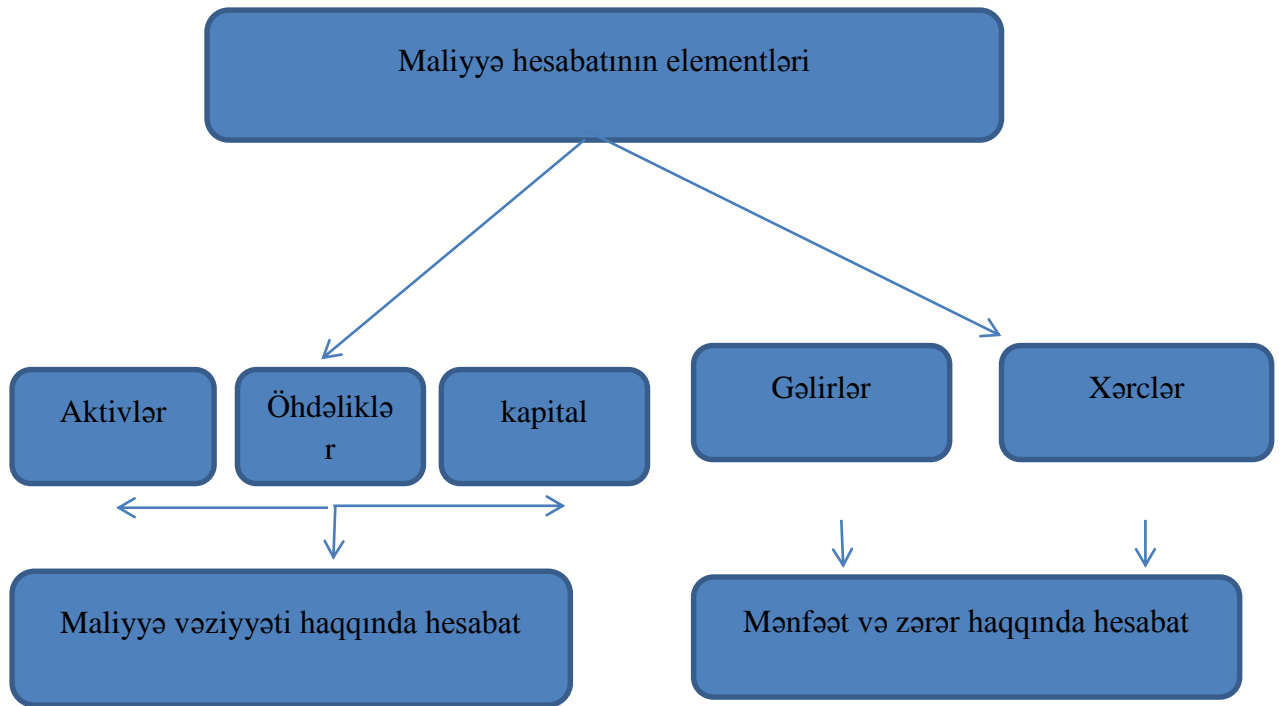
Lizinq verən, cəlb olunmuş və ya öz vəsaitləri hesabına, lizinq əməliyyatlarının icrası zamanı əmlak əldə edən və müəyyən bir ödənişlə icarəyə götürənə icarə obyektini kimi təqdim edən fiziki və ya hüquqi şəxsdir. Bu şəxslər müəyyən müddət və müəyyən şərtlər altında, icarəyə götürülmüş əmlakın mülkiyyətçisinə verilməsi ilə və ya olmadan müvəqqəti istifadəyə qadirdir.

Satıcı (təchizatçı) icarəyə verən şəxslə alqı-satqı müqaviləsinə uyğun olaraq icarəyə verilən əmlakı müəyyən olunmuş müddətdə satan fiziki və ya hüquqi şəxsdir. Satıcı (tədarükçü) alqı-satqı müqaviləsinin şərtlərinə uyğun olaraq icarəyə götürülmüş əşyanı icarəyə verənə və ya icarəçiyə verməyə borcludur.

Lizinq subyektlərindən hər hansı biri Azərbaycan Respublikasının rezidenti və ya qeyri-rezidenti, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun

olaraq fəaliyyət göstərən xarici investorumun iştirakı ilə sahibkarlıq subyekti ola bilər. Beləliklə, lizinq əməliyyatları aşağıdakı sxematik diaqrama malikdir. Ən azı iki müqavilənin eyni vaxtda bağlanmasını təmin edir. Bu tərif aşağıdakı sxemlə görə bilərik.

Sxem 1: Lizinq əməliyyatlarının sxematik təsviri

Mənbə: Луцев Б.Л. "Лизинг машин и оборудования в условиях перехода к рынку". Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Санкт-Петербург, 1992 s. 28.

Cədvəl 1: Lizinq növlərinin təsnifatı.

Təşkilati və hüquqi xüsusiyyətlər:	Maliyyə və iqtisadi xüsusiyyətlər:
əməliyyatın təşkili forması;	maliyyə şərtləri;
xidmətlərin əhatə dairəsi;	əməliyyatın ölçüsü;
əməliyyat iştirakçılarının tərkibi;	maliyyələşdirmə üsulu;
icarə münasibətlərinin obyektı;	icarəyə verən şəxsin riski;
hüquq və öhdəliklərin verilməsi;	icarəyə götürülmüş obyektin amortizasiya rejimi;
əməliyyatların müddəti;	icarə ödənişləri sistemi.
bazar sahəsi.	

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Təşkilat formasından və əməliyyat texnikasından asılı olaraq birbaşa, dolay, geri qaytarma lizinqi mövcuddur. Birbaşa lizinq tədarükçünün (istehsalçının) özü, lizinqverənin funksiyalarını birləşdirərək vasitəçilər olmadan obyekt sadələşdirilmiş qaydada icarəyə götürdüyü zaman baş verir. Lizinq əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün avadanlıq istehsalçıları marketinq xidmətinin bir hissəsi olaraq strukturlarında xüsusi alt bölmələr yaradırlar. Vasitəçilər olmadan işləmək, əməliyyatın mexanizmini xeyli asanlaşdırmaqla yanaşı, onun həyata keçirilməsinin qiymətini də azaltmaqla yanaşı, əmtəə istehsalçısına da məhsullarının lizinqindən bütün iqtisadi səmərə əldə etməyə və istehsalın genişləndirilməsi və texniki yenidən qurulması üçün istifadə etməyə imkan verir. Marketinq fəaliyyətinin şaxələndirilməsi məhsulların satış bazarını genişləndirir və əsas istehsal əlaqəsi olan müəssisələrin maliyyə sabitləşməsinə kömək edir.

✚ Birbaşa lizinq əməliyyatının təşkili: Birbaşa icarə ilə müqavilə iki tərəfli olur. İstehsalçı (tədarükçü) tərəfindən kiçik müəssisə şəklində bir köməkçi lizinq şirkəti yaratmaq da mümkündür ki, bu da lizinq ödənişlərini ƏDV məbləğində azaldacaqdır. Birbaşa lizinq sxemi, lizinq şirkətinin əlavə xərclərini azaltmaq və ya ləğv etməklə və icarəyə götürülən obyektin saxlanması və təmiri ilə əlaqələrini sadələşdirərək xərclərini azaldan icarəçi üçün də faydalıdır.

✚ Dolay lizinq əmlakın vasitəçilər vasitəsi ilə icarəyə verilməsini təmin edir. Lizinq əməliyyatlarının əksəriyyəti malların hissə-hissə satılmasına bənzəyən dolay lizinq proseduruna əsaslanır. Həm də icarəyə verən vasitəçi və sadələşdirilmiş halda borc verən əvvəlcə istehsalçının əsas mallarının satın alınmasını maliyyələşdirir və istifadəçiyə çatdırır, sonra da vaxtaşırı icarəçi tərəfindən icarə ödənişləri alır. Dolay lizinqdə ən azı üç nəfər iştirak edir: sənaye müəssisəsi, lizinq şirkəti və icarəçi, lakin dolay lizinq də çoxtərəfli ola bilər.

Lizinqin sosial-iqtisadi məzmunu mülkiyyət münasibətləri və birgə iqtisadi fəaliyyət, habelə əmlakın çevrilmə şərtləri ilə müəyyən edilir. Lizinqin maddi tərəfi təşkilati-hüquqi istehsal formaları, sahibkarlıq fəaliyyətinin maddi elementlərinin hamısının və ya bir hissəsinin işə götürülməsi, əmlak alqı-satqısı və kredit şərtləri

ilə xarakterizə olunur. Bu səbəbdən, lizinqin sadələşdirilmiş bir anlayışı, məzmununun yalnız uzunmüddətli icarəyə qədər azaldılması, bu investisiya fəaliyyəti və sahibkarlıq alətinin mahiyyətini və iqtisadi məzmununu tükəndirmir. Lizinq icarə mexanizmi ilə əlaqələndirilir. Lakin ticarət dövriyyəsində lizinq daha geniş iqtisadi əsaslara malikdir və birlikdə yeni bir təşkilati və hüquqi iş forması yaradan kredit əməliyyatı, investisiya və icarə fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətlərini birləşdirir: istehsal vasitələrinin müvəqqəti istifadəyə verilməsi, ilkin (investisiya) əldə edilməsi, sonrakı icarə və geri alınma ehtimalı kimi məzmunları özündə əks etdirir. Eyni zamanda, iştirakçıların hər biri (investor, icarəyə verən və icarəçi) əslində iqtisadiyyatın müvafiq sektorunda sahibkardır. İnvestisiya prosesi, xüsusən də lizinq əməliyyatlarında mənfəət və ya sosial effekt əldə etmək üçün uzunmüddətli kapitalın aktivlərə yatırılmasıdır. İcarəçi ilə icarəyə verən şəxsin motivləri eynidir. Lakin lizinq, bank və ya ticarət münasibətləri ilə müqayisədə daha yüksək səviyyəli bir sahibkarlıq fəaliyyətinə aiddir, çünki istehsalda, avadanlıq və əmlak bazarlarında iqtisadi və maliyyə mexanizminin elementlərini əhatə edir və eyni zamanda müştəri ehtiyaclarının formalaşması və icarə xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. Nəticə etibarilə, lizinq, üç növ təşkilati və iqtisadi münasibətləri əhatə edən sahibkarlıq fəaliyyətinin bir sistemidir: icarə, investisiya(maliyyə) və ticarət, məzmunu ayrı-ayrılıqda, xüsusi əmlak və maliyyə lizinqi əməliyyatlarının mahiyyətini tamamilə tükəndirmir. Lizinqin bir çox funksiyası arasında maliyyə güzəştləri, istehsal, tədarük və vergi güzəştlərinin verilmə funksiyasını ayırmaq məsləhətdir. Maliyyə funksiyası əmtəə istehsalçılarının zəruri istehsal vasitələrinin tam dəyərinin birdəfəlik ödənişindən azad edilməsində və ona uzunmüddətli borc verilməsində ifadə olunur (Tunel.A.,Funk,Xvaley.Y.,Kurs.V: 2000. s. 449). İstehsal funksiyası bahalı və köhnəlmiş aktivlərin alınması deyil, müvəqqəti istifadə yolu ilə istehsal problemlərinin operativ həllindən ibarətdir. Bu, istehsalın maddi və texniki cəhətdən yenidən təchiz edilməsinin effektiv, sistematik və yenilikçi bir yoludur, çünki əmlakın təhvil verilməsi çoxsaylı xidmətlər ilə müşayiət oluna bilər: texniki xidmət, sığorta, xammal, işçi qüvvəsi və s.

Satış funksiyası yeni satış bazarlarının əsas parametrləridir. Lizingə alternativ, ehtiyac duyduqları varlığı əldə edə bilməyən istehlakçılar üçün yüksək səviyyədə əməliyyat xərcləri ola bilər. Vergi və amortizasiya fayda əldə etmə funksiyası aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir (<http://www.e-qanun.az/framework/7039>):

- Asəd icarəyə götürülmüş əmlak istifadəçinin balansında əks etdirilə bilməz, çünki mülkiyyət hüququ icarəyə verəndə qalır;
- icarə ödənişləri istehsal olunan məhsulların (xidmətlərin) xərclərinə hesablanır və bu da vergiyə cəlb olunan mənfəəti azaldır;
- icarəyə götürülən obyektin istismar müddəti əsasında deyil, müqavilə müddəti əsasında hesablanan sürətləndirilmiş amortizasiya tətbiqetmə imkanı vergiyə cəlb olunan mənfəəti azaldır və əmlakın yenilənməsini sürətləndirir.

Ölkənin maliyyə mənbələri iqtisadi cəhətdən nə qədər güclü və geniş olmasına baxmayaraq, dövlətin öz iqtisadiyyatında bütün investisiya layihələrini maliyyələşdirmək və həyata keçirmək imkanı yoxdur (Sabiroğlu N: 2006. s. 36).

İnvestisiya maliyyələşdirmə metodu üç mümkün variant arasından seçilir:

1. Əvvəlcədən ödəmədən icarə əməliyyatı yolu ilə əmlakın alınması;
2. Kredit mənbələrindən istifadə edərək birbaşa alıcı tərəfindən əmlakın alınması;
3. Alıcı tərəfindən öz mənbələrindən istifadə edərək əmlak alınması.

Hesablamaların nəticələrinə əsasən maliyyələşdirmə seçiminin meyarı, eyni miqdarda və kredit şərtləri ilə minimum cəmi xərclər olacaqdır və şərtlər miqyasında, vaxtında və risk səviyyəsində müqayisə oluna bilər. İcarə müddəti ya xüsusi bir sürətləndirmə faktoru nəzərə alınmaqla və ya icarəçinin tələbi ilə amortizasiya dərəcələrinə uyğun olaraq müəyyən edilir. Aktiv lizing şirkəti tərəfindən saxlanılır. İcarə ödənişləri (ƏDV xaric) icarəçidən tutulur. İcarə müddətinin sonunda əmlak tamamilə amortizasiya olunduğundan və təbii olaraq gələcəkdə icarəçi əmlak vergisini ödəmədiyi üçün icarəçinin balansında sıfır qalıq dəyəri ilə əks olunur.

Kreditlə əmlak alarkən kredit vermək şərtləri, müddət, dərəcə, məbləğ, ödəmə qrafiki və bank xidmətləri baxımından lizinq əməliyyatı apararkən kredit vermə şərtləri ilə müqayisə olunsun. Əmlakın ilkin dəyəri, avadanlıqların alqı-satqısı müqavilələri əsasında, kredit istifadəsinə verilən faiz və bank xidmətləri nəzərə alınmaqla ticari istismara verildiyi andan etibarən formalaşır. Əmlak vergisi üçün şərtlər eynidir. Kredit fondlarından istifadə edildikdə, borcun qaytarılması dəyəri mənfəət vergisini hesablayarkən vergiyə cəlb olunan bazanı azaltmır, bu da şirkətin pul vəsaitlərinin hərəkətinin dəyərində əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, çünki kreditin verildiyi müddət həmişə tam amortizasiya müddətindən (sürətləndirmə faktorları çıxmaq şərti ilə) azdır, əsas səbəb isə kredit verməyə görə gəlir vergisi hesablanarkən vəsait itkisinin olmasıdır. Bu zərər növü, borcun qaytarılması ilə amortizasiya məbləği arasındakı fərqdən (sürətləndirmə xaricində) gəlir vergisi məbləği müəyyənləşdirilərək hesablanır. Lizinqin birbaşa borc verməyə uyğunluğu - icarə müqaviləsi borc kimi müəssisənin kapital strukturuna da təsiri kimi qiymətləndirilir. Lizinq və krediti müqayisə edərkən ilk növbədə aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır (Əliyev.Q.,2008:s.153).

- icarə (kredit) müqaviləsinin bağlanma müddəti;
- müqavilə üzrə faiz dərəcəsi;
- əlavə təminatın mövcudluğu kimi qiymətləndirilə bilər.

Müqavilənin müddətinə əsaslanan müqayisə - icarə müddəti nə qədər uzun olarsa, icarə müqaviləsinin sonunda icarəyə götürülmüş əmlakın qalıq dəyəri o qədər az olur. İcarə müqaviləsi üzrə ödənişlər və icarəyə götürən üçün icarəyə götürülən əmlakın son qiyməti satın alındığı təqdirdə müddətdən asılıdır. Uzun şərtlərlə, icarə artıq o qədər də cəlbədicə görünür. Aydın ki, krediti tamamilə qaytardıqdan sonra borcalan əmlaka sahibdir və artıq hissə-hissə ödəmir. Lizinq halında, icarəçi icarə müqaviləsi qüvvədə olduğu müddət ərzində aylıq hissə-hissə ödəyir. Bu, uzunmüddətli istifadəyə üstünlük verən müştərilər üçün lizinqi daha bahalı edir.

Aylıq icarə ödənişləri kredit ödənişlərindən azdır, digərləri bərabərdir (ilkin ödəniş və faiz dərəcəsi). Ancaq nəticədə, icarəyə götürülmüş aktivin son qiyməti bir borc məsələsində daha aşağıdır. Müqavilə üzrə faiz dərəcəsi nəzərə alınmaqla

müqayisə. Eyni faiz dərəcələri ilə olsa belə, bir icarə müqaviləsi üzrə faiz ödəmənin dəyəri bir kredit müqaviləsi ilə müqayisədə daha yüksəkdir. İcarə müqaviləsi əvvəlcədən razılaşdırılmış qalıq dəyəri ilə nəticələndiyindən, icarə müqaviləsi üzrə son faiz ödənişləri kreditə nisbətən daha yüksək amortizasiya cədvəlinə tabedir. Nəticədə, vergi güzəştləri olmadıqda və ya icarəyə verənin subsidiyası olmadıqda, icarə müqaviləsində ödənilən faizlərin effektiv məbləği kreditə nisbətən daha yüksəkdir.

Lizinq üzrə faiz dərəcəsi kreditə nisbətən çox olur.

1.2 İcarə aktivlərinin qiymətləndirilməsi məsələləri

Müasir bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq müəssisə və təşkilatlarda lizinq əməliyyatları nəticəsində əldə edilən əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsi mühüm rol oynayır. Buna görə də, bu obyektlərin qiymətləndirilməsində mövcud problemləri araşdırmaq vacibdir. Günümüzdə müəssisələrdə istifadə olunan lizinq obyektləri natura və dəyər baxımından uçota alınır. Lizinq əməliyyatları çərçivəsində əldə edilmiş əsas vəsaitlərin, təbii göstəricilərin, inventar nömrələrini, binaların və avadanlıqların sayını, emalatxanaları, ofis binalarını, iş yerlərinin sayını, yemək salonu və oturmaqaların sayını, anbarların sayını və sahəsini, avadanlıq həcmi, istehsal gücünü və.s. təsvir edən göstəricilərin uçotunda və digər oxşar məlumatlarda istifadə edilə bilər (<http://www.taxes.gov.az>) qeyri-maddi aktivlərin ədalətli dəyərinin qiymətləndirilməsi)

Müəssisə və təşkilatlardakı lizinq əməliyyatları nəticəsində əldə edilən əsas vəsaitlərin qiymətləndirilməsinə dəyər ölçüsü deyilir.

İcarə əsasında satın alınan maddi aktivlər aşağıdakı qiymətlərlə uçota alınır:

- İlkin dəyər;
- Qalıq dəyəri ilə;
- Bərpa yolu ilə.

Müəyyən edilmiş əsas vəsaitlərin qiymətlərlə uçotu iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. İcarə üçün alınan əsas vəsaitlərin ilkin dəyərinə aşağıdakılar daxildir:

- Alınan tikinti və avadanlıqların dəyəri;
- Avadanlıqlar üçün nəqliyyat xərcləri;
- Avadanlıqların quraşdırılması dəyəri.

Əsas vəsaitlərin qalıq dəyəri deyildikdə lizing əməliyyatları nəticəsində alınan əsas vəsaitlərin tam ilkin dəyərinin çıxıldıqdan sonrakı qalıq dəyəri nəzərdə tutulur. Bu cür əsas vəsaitlərin qalıq dəyərinin köhnəlmə məbləği ilə müqayisəsi əsas fondların amortizasiya dərəcəsini göstərir. İcarə yolu ilə alınan əsas vəsaitlərin bərpa dəyəri, onların çoxalması ilə əlaqədar müasir şəraitdə əvəzlənməsi ilə əlaqələndirilir.

Hər il müəssisə və təşkilatlar yeni əsas fondlar alır. Müxtəlif dövrlərdə istehsal olunan və istifadəyə verilən əsas fondların qiymətlərinə avadanlıq qiymətlərindəki dəyişikliklər, tikinti xərclərindəki dəyişikliklər, nəqliyyat, enerji, qaz, əmək haqqı tarifləri və digər oxşar amillər təsir göstərir. Bu baxımdan, əsas vəsaitlərin vaxtaşırı yenidən qiymətləndirilməsinə ehtiyac var. Müasir şəraitdə əsas fondlar həqiqi dəyərini təyin etmək üçün yenidən qiymətləndirilir. Azərbaycan Respublikasının "Mühasibat Uçotu 31" Qanununun (24 və 27-ci maddələrinin) tələblərinə uyğun olaraq, ölkəmizdəki əsas vəsaitlər ilkin dəyərində uçota alınır. Onların amortizasiyası mühasibat uçotunda ayrıca uçota alınır (<http://www.e-qanun.az/framework/9081>).

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində əsas fondlar beynəlxalq standartlara uyğun qiymətləndirilməlidir. Bu səbəbdən əsas fondların qiymətləndirilməsi üçün beynəlxalq standartlar nəzərə alınır. Ölkəmizdə yeni bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq müəssisə və təşkilatların inkişafı üçün bir çox tədqiqatlar aparılır. Müasir qaydalara uyğun idarəetmə mexanizmləri tətbiq olunur. Lakin bir çox məsələ həll olunmamış və müzakirə mövzusu olaraq qalır. Bu problemlərdən biri də, son illərdə müzakirə olunmasına baxmayaraq, yalnız real bir həll tapa bilməyən, həm də vaxt itkisi ilə daha da pisləşən əsas vəsaitlərin düzgün qiymətləndirilməməsidir.

SSRİ-nin dağılmasından sonra MDB ölkələrində tipik inflyasiya əsas vəsaitlərin dəyərində böyük dalğalanmalara səbəb oldu. Eyni zamanda, əsas

vəsaitlərin balans dəyəri ilə cari bazar dəyəri arasında dərin uyğunsuzluq var idi. Problemi həll etmək, yəni əsas fondların dəyərini cari bazar dəyərində çatdırmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti 1992, 1994 və 1996-cı illərdə əsas fondların yenidən qiymətləndirilməsi barədə bir sıra qərarlar qəbul etdi (<http://www.e-qanun.az/framework/9081>). Vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsi prosesi həyata keçirildi və 1997-ci ildə "Qiymətləndirmə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi. Lakin bu tədbirlər problemin müəyyən qədər aradan qaldırılmasına kömək etsə də, bu sahədəki mövcud problem tam həll olunmayıb. Bu halda, əsas vəsaitlərin həqiqi dəyəri ilə balans dəyəri arasında böyük bir fərq var. Bina və tikililərin dəyəri bazar dəyərində yaxın olsa da, maşın və avadanlıqların dəyəri sürətlə artmışdır. Məsələn; 1996-cı ildə əsas fondlar yenidən qiymətləndirilərkən 1980-ci illərin sonlarında istehsal olunan və tanınmış müəssisələrdən birində yerləşən 32 "elektron" televizorun dəyəri 43.483 manat müəyyən edilmişdir. Lakin bu qiymət Yaponiyanın xaricdən idarə olunan televizorlarının qiymətindən yüksəkdir. Problem, nəticədə maliyyətdəki sapmalarla bitmədi. Beləliklə, əsas vəsaitlərin dəyərindən hesablanan amortizasiya endirimi və əmlak vergisi də bir xərc faktoru olduğundan, sonrakı mərhələlərdə vəziyyət daha da pisləşdi və mənfi nəticələrə səbəb oldu. Bütün bunları nəzərə alaraq, əmlakın qiymətləndirilməsi sahəsində yeni metodların ölkə iqtisadiyyatının, müəssisə və təşkilatların inkişafının indiki mərhələsində məqsədəuyğun olduğu ilə razılaşmaq olar. Bu, əsas vəsaitləri qiymətləndirərkən ədalətli dəyər prinsipini müəyyənləşdirməyin vacib olmasına əsaslanır.

Müəssisənin maliyyə vəziyyəti əsasən onun aktivləri, öhdəlikləri və kapitalı barədə olan məlumatları əsasında müəyyən edilir. Bu elementlər aşağıdakı maliyyə vəziyyəti tənliyinə əsaslanır:

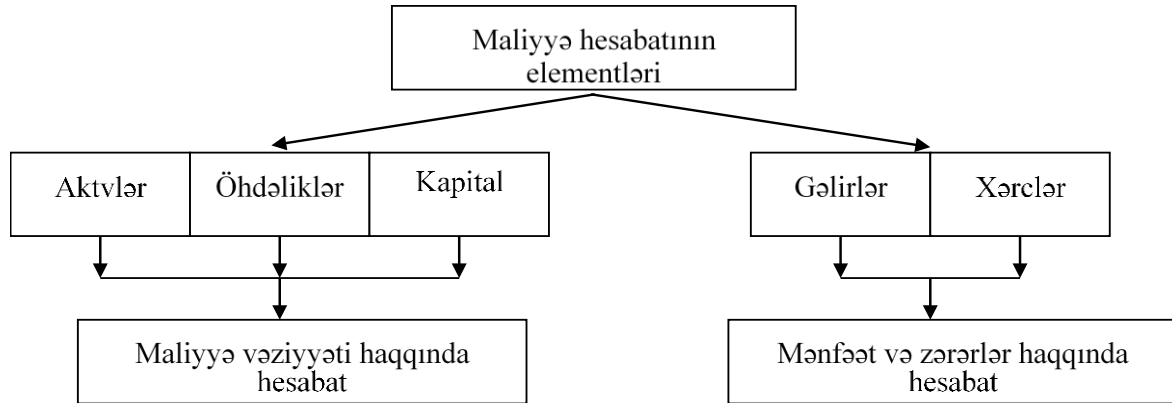
$$A = K + \ddot{O}$$

Maliyyə nəticələri əsasən şirkətin mənfəət və zərər hesabatı ilə müəyyənləşdirilir. Bu hesabatda əsas fəaliyyət və digər fəaliyyətlər üçün gəlir və xərclər müqayisə edilir və yekun maliyyə nəticələri hesablanır. Mənfəət və zərər hesabatının elementləri mənfəət və zərər maddələri kimi deyil, gəlir və xərclər kimi

qəbul edilir. Maliyyə hesabatının hər hansı elementi dedikdə – maliyyə vəziyyətini və maliyyə nəticələrini xarakterizə edən hesabat maddələri nəzərdə tutulur. Hesabatın hər ir elementi müxtəlif maddələrin məcmusu kimi çıxış edir.

Maliyyə hesabatlarını belədə təsvir edə bilərik: “hər hansı bir elementi maliyyə vəziyyətini və maliyyə nəticələrini xarakterizə edən hesabat maddələridir”. Hesabatın hər bir elementi fərqli maddələr toplusu kimi çıxış edir.

Sxem 2: Maliyyə hesabatın elementləri

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İqtisadiyyatda bu konsepsiyaya ən yaxın konsepsiya əmlakın bazar qiymətidir. Bu dəyəri müəyyən etmək üçün Beynəlxalq Qiymətləndirmə Standartlarından (IVS-Beynəlxalq Qiymətləndirmə Standartları) və Avropa Qiymətləndirmə Standartlarından (EVS-Avropa Qiymətləndirmə Standartları) istifadə edilmək tövsiyə olunur. Çünki bu standartlar bütün inkişaf etmiş ölkələrdə tətbiq olunur. Beynəlxalq Qiymətləndirmə Standartları Komitəsi (IVCX) aşağıdakı dörd standartı təsdiq etmişdir.

Standart 1: Maddi əsas vəsaitlərin dəyərini bazar dəyərinə görə təyin etmək: Bu vəziyyətdə iki əsas prinsip nəzərə alınmalıdır: "bazar dəyəri" anlayışının müəyyənləşdirilməsi və bazar dəyərinin müəyyənləşdirilməsi.

Bazar dəyəri, əsas vəsaitlərin qiymətləndirmə tarixində uyğun marketinqdən sonra, istəyən alıcı ilə istəyən satıcı arasında müstəqil bir əməliyyatda, tam başa düşülmə, təqdir və təzyiq olmadan alına və satıla biləcəyi ehtimal olunan qiymətdir. Bazar dəyəri qiymətləndirmə üsullarından istifadə etməklə müəyyən edilir. Bazar

dəyərini müəyyənləşdirmək üçün qəbul edilən metodlara satış müqayisə metodu, gəlir metodu və maya dəyəri metodu daxildir.

Bazar dəyərinin müəyyənləşdirilməsində ilk addım, aktivin bazar şərtlərinə uyğun olaraq ən yaxşı və ya ehtimal olunan istifadəsini müəyyənləşdirməkdir. Eyni zamanda, iqtisadi, siyasi, sosial və ya digər xarici amillərə görə aktivlərin bazar dəyərini müəyyənləşdirmək çətindir, yəni mövqe birbaşa bazarda satıla və ya satıla bilməz və müəssisənin istehsal fondlarının bir hissəsi kimi istifadə edilə bilməz.

Hesabat bazar qiyməti müəyyənləşdirilərək hazırlanır. Standart qiymətləndirmə hesabatı aydınlaşdırma tələb edir:

- Məlumatların aydınlığı, etibarlılığı, təhlili və nəticələri üçün bütün lazımı məlumatları vermək;
- Qiymətləndirmənin mülahizələri və məhdudiyyətləri barədə bəyanat;
- Mövzu varlığının düzgün tərifini və tərifini;
- Əmlakın qiyməti, qiymətləndirmə məqsədi və tarixi, qiymətləndirmənin etibarlı ola biləcəyi müddət;
- Qiymətləndirmə üçün digər izahatlar verin.

Standart 2: Maddi sabit aktiv maddəsinin bazar dəyəri xaricində qiymətləndirilməsi: Bu standartın iki məqsədi vardır:

- ✚ Dəyərin bazardan fərqli olaraq təyin edilməsi və əsaslandırılması;
- ✚ Bu qiymətlə bazar qiyməti arasındakı fərq.

Bu vəziyyətdə aşağıdakılar müəyyən edilməlidir: istifadə dəyəri, investisiya dəyəri, davam edən dəyər, sığorta dəyəri, alınan, qiymətləndirilən və ya vergi tutulan dəyər, qalıq dəyər, qalıq dəyər, xilasetmə dəyəri. Hər şey müəyyən edildikdən sonra bir hesabat tərtib olunur. Hesabat qiymətləndiricinin təyin etdiyi dəyəri tamamilə dəstəkləməli və müvafiq şərt və metodlara istinad etməlidir.

Standart3: Əsas vəsaitin maliyyə hesabatı və ya müxtəlif hesabat qiymətləndirilməsi: Bu Standartın məqsədi maliyyə hesabatlarının və əlaqədar hesabatların istifadəsi üçün müvafiq təlimatlar verməkdir. Beynəlxalq mühasibat standartları yenidən qiymətləndirmə üçün alternativ bir maliyyə kimi qəbul edilir.

Standart 4: Kredit, girov və kredit təminatının qiymətləndirilməsi: Bu standartın məqsədi borc, kredit, girov üçün qiymətləndirmə tələblərinin, habelə hesabat tələblərinin yerinə yetirilməsidir. Fikrimizcə, bu standartların ölkəmizdə tətbiqi müsbət nəticələr verəcəkdir. Bundan əlavə, qeyri-peşəkar qiymətləndiricilərin cəzalandırılması qaydalarını və pozuntularla mübarizə metodlarını təkmilləşdirmək üçün əmlakın qiymətləndirilməsinə dair normativ hüquqi sənədlərdəki bəzi boşluqları doldurmaq lazımdır.

II FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İCARƏ ƏMƏLİYYATLARININ UÇOTUNUN MÜASİR VƏZİYYƏTİ

2.1. İcarə əməliyyatlarının təsnifləşdirilməsi xüsusiyyətləri

Azərbaycan Respublikasında mühasibat və maliyyə hesabatlarına dair metodiki və metodiki rəhbərliyi Maliyyə Nazirliyinin Mühasibat şöbəsi həyata keçirir. Maliyyə Nazirliyi mühasibat formaları, mühasibat və hesabat haqqında müxtəlif təlimatlar hazırlayır, mühasibat standartlarını təsdiq edir, standart hesablar planını və digər normativ tədbirlər, təlimatlar, təlimatlar hazırlayır və təsdiqləyir. Bu normativ sənədlər Azərbaycan Respublikasının "Mühasibat uçotu haqqında" Qanunu ilə birlikdə mühasibat uçotunun metodoloji və hüquqi əsasını təşkil edir (<http://www.e-qanun.az/framework/5458>). Mühasibat uçotunun metodoloji əsaslarını müəyyənləşdirən normativ hərəkətləri 2 səviyyəyə bölmək olar: Azərbaycan Respublikası Qanunu "Mühasibat" I Səviyyədə təsbit edilir. Səviyyə II Milli, beynəlxalq, büdcə təşkilatları və qeyri-hökumət təşkilatları üçün mühasibat standartları. Mühasibat uçotunu ən yüksək səviyyədə tənzimləyən normativ qanun olan Azərbaycan Respublikasının "Mühasibat Qanunu" mühasibat uçotunun metodoloji və hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirir. Bu qanun ilk dəfə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 mart 1995-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş və Milli Məclisin 24 mart 1995-ci il tarixli və 998 nömrəli qərarı ilə həmin il 1 iyul tarixində qüvvəyə minmişdir. Daha sonra bu qanun Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 iyun 2004-cü il tarixli fərmanı ilə dəyişdirildi. Mühasibat Qanunu, fiziki və hüquqi şəxslər, mühasiblər, menecerlər, auditorlar və s. üçün ən yüksək mühasibat və maliyyə hesabatını təqdim edir. Bu qanun Azərbaycan ərazisində yerləşən hər bir həqiqi və hüquqi şəxsi, iş yeri və xarici müəssisələrin nümayəndəliyini əhatə edir. Bu qanunun əsas məqsədi mühasibat uçotu istifadəçiləri üçün zəruri olan mülkiyyət vəziyyəti, müəssisənin gəlir və xərcləri barədə məlumatların mühasibat uçotunda əmlak, öhdəliklər və ticarət fəaliyyətləri ilə birləşdirilməsi və tənzimlənməsidir.

İcarənin müəyyənləşdirilməsi prosesi icarəçinin icarə şirkətinə müraciəti ilə başlayır və icarənin aşağıdakı bütün mərhələlərini sırası ilə əhatə edir:

- İcarə müraciətinin sənədləşdirilməsi;
- Tətbiqin qiymətləndirilməsi;
- Tətbiqin təsdiqlənməsi;
- İcarə müqaviləsinin imzalanması;
- Satış müqaviləsinin imzalanması;
- İcarə obyektinin əldə edilməsi;
- Zəruri sığorta əməliyyatları;
- İcarəyə götürülmüş obyektin icarəyə verilməsi;
- İcarə ödənişləri;
- Monitoring;
- Mülkiyyət hüququnun icarə alana keçməsi;

Lizinq əməliyyatını təsdiqləmək üçün, icarə müqaviləsi bağlamadan əvvəl, lizinq şirkətinin işçiləri potensial müştərinin təhlilini aparırlar. İcarəçi lizinq şirkətinə müəyyən sənədlər dəsti təqdim etməlidir. Lizinq şirkətlərində lizinq almaq üçün sənədlərin siyahısı çox oxşardır, lakin hər bir icarəyə verən şəxsin öz sənədləri və qeydiyyatı üçün tələbləri var. Lizinqin tənzimlənməsi aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Lizinq əməliyyatının təsdiqlənməsi üçün bir sıra sənəd hazırlayırsınızsa, digər icarə şirkətlərinə baxılması üçün asanlıqla müraciət edə bilərsiniz. Sənədlərin siyahısı üçün tələblərdəki fərqlər kiçik olacaq, əsasən lizinq anketinə aid olacaqdır.

Beləliklə, əməliyyatın təsdiqlənməməsi və ya icarə şərtləri sizi qane etməməsi halında vaxt itirməyin qarşısını ala bilərsiniz. Lizinq şirkətinin icarə almaq üçün tələb etdiyi sənədləri iki əsas qrupa bölmək olar:

hüquqi sənədlər və maliyyə sənədləri.

Hüquqi sənədlərə aşağıdakılar daxildir (<https://www.taxes.gov.az/az/post/45>):

- nizamnamə;
- təsis müqaviləsi;
- dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamə

- vergi qeydiyyatı şəhadətnaməsi
- imza bank kartının surəti
- rəhbərin təyin edilməsi barədə qərar və sərəncam
- imzalayan şəxsin etibarnaməsi
- lizinq əməliyyatının bağlanmasına dair protokol (qərar) (zərurət olduqda)

Aşağıdakılardan da tələb oluna bilər: Hüquqi Şəxslərin Vahid Dövlət Reyestrindən (EGRIP) çıxarış, rəhbərin və baş mühasibin pasportunun surəti, baş mühasibin təyin edilməsi haqqında sərəncam, lisenziyaların surətləri və s. Qanuni sənədlər notariat qaydasında təsdiq edilmiş surətlər və ya icarəçi tərəfindən təsdiqlənmiş surətlər şəklində təqdim olunur (bu halda yoxlanılması üçün orijinal sənədlərin təqdim edilməsi tələb oluna bilər).

Qanuni sənədlərə baxarkən aşağıdakı məlumatlar təhlil olunur:

- icarəçi və onun hüquqi statusu haqqında əsas məlumatlar (qeydiyyatı tarixi, nizamnamə kapitalının həcmi, fəaliyyət növləri, təbii inhisar subyektlərinə mənsubiyyəti, lisenziyalara ehtiyac və s.)
- vəsaitlərin toplanması və əmlakın sərəncamı ilə bağlı əməliyyatların bağlanmasına məhdudiyətlərin olması (əməliyyatın ölçüsü, tenderə ehtiyac və s.)
- şirkət rəhbərlərinin və müqavilə imzalayanların səlahiyyətləri.

Maliyyə sənədləri bunlardır:

- mühasibat hesabatları (balans, gəlir hesabatı)
- son 6-12 aydakı cari hesablar və aylıq dövriyyə barədə məlumat
- alınan kreditlər və bağlanmış lizinq müqavilələri barədə məlumat.

Əlavə olaraq, aşağıdakılar tələb oluna bilər: debitor və kreditor borclarının şifrəsinin açılması, auditor rəyi, əsas tərəflər haqqında məlumat və s. Maliyyə sənədləri ümumiyyətlə icarəçi tərəfindən təsdiqlənmiş surətlər, icarəçi tərəfindən imzalanmış sertifikatlar və ya bank çıxarışları şəklində təqdim olunur. Həmçinin, maliyyə sənədləri maliyyələşdirilən layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırmasını (biznes planı) əhatə edə bilər. Maliyyə sənədlərinin təhlilinin əsas məqsədi icarəçinin maliyyə vəziyyətini və ödəmə qabiliyyətini qiymətləndirməkdir. Kiçik

əməliyyatlar üçün əsas fəaliyyət göstəriciləri qiymətləndirilir: gəlir, öz kapitalı, cari hesablardakı dövriyyə. Daha böyük layihələr üçün borcalanın maliyyə vəziyyətinin və təqdim olunan biznes planının daha dərindən və daha ətraflı təhlili aparılır.

Kirayə əmlak almaq üçün lizinq şirkəti, icarəyə götürülmüş əmlak, təchizatçı, icarə müqaviləsinin parametrləri, habelə əsas məlumatları əks etdirən bir icarə şirkəti şəklində bir müraciət (anket) təqdim etməlidir. icarəçinin fəaliyyətinin göstəriciləri. Əlbətdə ki, icarəyə verən şəxsin bütün tələb və istəkləri əsaslandırılmalıdır və çox vaxt əlavə sənəd təqdim etmədən lizinq şirkəti işçilərinin suallarını cavablandırmaq mümkündür.

Lizinq şirkətinin tələblərinə uyğun olaraq hazırlanmış və icarəçinin işinin xüsusiyyətlərini izah edən sənədlər paketi, mənfəətli lizinq maliyyələşməsinin əldə edilməsinə yönələn ilk addımdır.

İcarə əməliyyatlarının sənədləşdirilməsi icarə əməliyyatlarının iqtisadi mahiyyətinə uyğun olaraq təşkil edilmişdir. Mühasibat uçotunun auditini apararkən, müəssisə iqtisadi və maliyyə fəaliyyətinin uçotunda əks olunan göstəricilərin düzgünlüyünü və etibarlılığını müəyyənləşdirmək üçün bir sınaq auditi formasından da istifadə edə bilər (<http://investaudit.az/wp-content/uploads/2018/11/Auditin-əsasları>).

Bu səbəbdən icarəçi, icarə şərtlərinə uyğun olaraq hər hansı bir avadanlıq, maşın və ya digər əsas vəsait almaq üçün icarə təşkilatına müraciət edir. Belə bir müraciət icarəçi tərəfindən qəbul edilmiş formada ərizə yazaraq icarə təşkilatında rəsmiləşdirilir. Bu sənəd hüquqi şəxslər üçün icarə müraciəti adlanır. Hüquqi şəxslər üçün icarə müraciətində aşağıdakı məlumatlar əks olunur:

1. İcarəçi hüquqi şəxs haqqında ümumi məlumat burada hüquqi şəxsin (müəssisəsinin) tam adı, fəaliyyət sahəsi, hüquqi ünvanı, həqiqi ünvanı, dövlət qeydiyyatı tarixi: VÖEN nömrəsi, telefon və faks nömrəsi və elektron poçt ünvanı.

2. Təsisçilər İcarəyə götürülmüş müəssisənin qurucularının adı, soyadı, pay miqdarı və pay faizi burada qeyd olunur.

3. Rəhbər işçilər haqqında məlumatlar buraya muzzdlu adı, soyadı, rolu, təhsili və məşğulluğu barədə məlumat daxildir.

4. İcarəçinin fəaliyyəti haqqında qısa məlumat burada icarəçinin əsas fəaliyyəti barədə məlumat verilmişdir.

5. Mövcud kreditlər, lizinq və digər öhdəliklər haqqında məlumat icarə müəssisəsinin digər təşkilatlar qarşısında öhdəliklərinin miqdarı, məsul şəxslərin adları və digər zəruri qeydlər burada göstərilir.

6. İstifadə olunan avadanlıqlar haqqında məlumat, burada icarəçinin hazırda istifadə etdiyi avadanlıqların növü, modelləri, istehsal gücü və dəyəri (ƏDV daxil olmaqla).

7. İcarə yolu ilə alınacaq avadanlıqlar: İcarə yolu ilə alınacaq avadanlığın növü, miqdarı, modeli, satış qiyməti (ƏDV daxil olmaqla) qiyməti göstərilir.

8. Müştərinin təklif etdiyi icarə şərtləri: Burada icarə müddəti, əvvəlcədən ödənilmiş məbləğ, əlavə təhlükəsizlik və digər şərtlər haqqında məlumat tapa bilərsiniz. Əksər hallarda icarəçinin fəaliyyətindən məsul olan şəxs rəhbər işçilərdir. Sənədin sonunda şəxs aşağıdakı öhdəliyi yazır: "Mən aşağıda imza edən şəxs olaraq bu müraciət formasının 7-ci bəndində göstərilən avadanlıqların alınması üçün müraciət edirəm və imzamları təsdiq edirəm. Ərizə formasında məlumatların və ərizə formasına əlavə edilmiş sənədlərin düzgünlüyünə zəmanət verirəm. İcarə müraciətinin bütün səhifələri həm icarəyə verən, həm də icarəçi tərəfindən imzalanır və imzalar möhürlənir. "Standartlaşdırma" MMC-yə icarə müraciətinin sənədləşdirilməsi üçün "Qardaşlar" ASC tərəfindən edilən müraciət sonrakı səhifələrdə verilmişdir. təşkilatı icarəçinin müraciətini qiymətləndirir və icarə müqaviləsi bağlamağa qərar verir. İcarə təşkilatının rəhbəri bunu ərizədə yazır. Müraciətdəki məlumatlardan anlaşıldığı kimi, 18 mart 2017-ci il tarixdə Xaçmaz rayonunda fəaliyyət göstərən "Qardaşlar" ASC kənd təsərrüfatı texnikasının alınması üçün lizinq şirkəti kimi fəaliyyət göstərən "StandardLeasing" MMC-yə müraciət etmişdir.

Tərəflər aşağıdakıları daxil olmaqla əməliyyatın şərtlərini müstəqil olaraq təyin etmək hüququna malikdirlər.

- müqavilənin predmeti - icarə şərtləri ilə icarəyə verilən xüsusi əmlakın siyahısı;

- əmlak aktivlərinin ilkin və geri alınma dəyəri;
- dövri ödəmələrin ölçüsü;
- müqavilə müddəti.
- avans məbləği
- ödəmə cədvəli
- əlavə ödənişlər (vergilər, sığorta və s.)

Tərəflər əməliyyatın bütün əsas və əlavə şərtləri barədə razılığa gəldikləri təqdirdə müqavilə münasibətlərinin həyata keçirilməsi mümkün olacaqdır. Bir qayda olaraq, icarə şirkətləri müqavilə şərtlərinin standart bir siyahısını təklif edir, tərəflər isə yalnız icarəyə götürülmüş əmlakın tərkibini müəyyənləşdirməlidirlər.

- **İcarə müqaviləsinin bağlanması qaydası:** Müxtəlif lizinq şirkətlərində icarə müqaviləsinin bağlanması proseduru praktik olaraq eynidir. İcarə alma mərhələlərinin ardıcılığı və müddəti arasında fərqlər ola bilər, amma ümumilikdə icarə razılaşmaları çox oxşardır. Lizinq şərtləri təhlil edildikdən sonra lizinq şirkəti, satıcı və icarəyə götürülmüş əmlakın təhvil verilmə şərtləri seçildikdən sonra icarəçi icarə almaq üçün lizinq şirkətinə sənədlər paketi təqdim etməlidir. Lizinq şirkətinin işçiləri lizinq üçün təqdim olunan sənədləri təhlil edirlər. İlkin mərhələdə maliyyə lizinqi müqaviləsinin tərəfləri (icarəçi, təchizatçı) da lizinq şirkətinin təhlükəsizlik xidməti tərəfindən yoxlanılır. Əgər icarə müqaviləsi üzrə əmlakın satın alınması bir bank tərəfindən maliyyələşdirilirsə, sənədlər təhlil edildikdən və lizinq şirkəti tərəfindən müsbət qərar qəbul edildikdən sonra icarə almaq üçün sənədlər əməliyyatı nəzərdən keçirən və köçürməsinə təsdiqləyən banka köçürülür.
- **İcarə müqaviləsinin qeydiyyatı:** İcarə müqaviləsinin bağlanması barədə son qərar verildikdə, lizinq şirkətinin əməkdaşı icarə müqavilələrinin icrasına başlayır. İcarə müqaviləsi və icarəyə götürülmüş əşyanın alqı-satqı müqaviləsi imzalanır. Hər hansı avtomobil, avadanlıq, maşın, daşınmaz əmlakın icarə müqaviləsi ikitərəfli (icarəçi və lizinq şirkəti tərəfindən imzalanır), icarəyə götürülmüş əmlakın alqı-satqısı müqaviləsi

ikitarəfli (lizinq şirkəti ilə satıcı arasında icarəyə götürülmüş əmlakdan) və ya üç tərəfdən (icarəyə verən, icarəçi ilə satıcı arasında) ibarət ola bilər. İcarə müqaviləsində icarəçinin əvvəlcədən ödəməni lizinq şirkətinə köçürməli olduğu müddət müəyyən edilir. İcarə müqaviləsi üzrə əvvəlcədən ödəniş alındıqdan sonra, lizinq şirkəti tədarükçüə icarə predmetinin satışı üçün müqavilə üzrə ödəyir. İcarəyə götürülmüş əmlak təchizatçıya gəldikdə (mövcud deyilsə) əmlak icarəyə verilir. Bu andan etibarən icarəyə götürülmüş əmlakın zədələnməsi və ya tamamilə sıradan çıxarması ilə olması riskləri icarəçiyə verilir. İcarəyə götürülmüş əmlak icarəyə verilərkən və ya icarəyə verildikdən sonra ən qısa müddətdə sığortalanmalıdır. İcarə müqaviləsi müddəti ərzində icarəçi icarə ödənişlərini icarə ödənişi cədvəlinə uyğun olaraq ödəyir.

- **Erkən ödəniş və icarə müqaviləsinin erkən ləğvi:** Lizinq müqaviləsi, icarəyə götürülmüş əmlakın vaxtından əvvəl geri alınması proseduru müəyyənləşdirir. İcarə müqaviləsinin ilkin mərhələsində (ilk 6-12 ayda) ümumiyyətlə icarəyə götürülmüş əmlakın geri alınması qadağandır. Bu müddət bitdikdən sonra icarəçi icarə müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam vermək hüququnu əldə edir. İcarəçinin təşəbbüsü ilə icarə müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam verildiyi təqdirdə, müxtəlif yollarla hesablanıla bilən və icarəyə götürülmüş əmlaka qalan borcları, lizinq şirkəti tərəfindən çəkilən əlavə xərcləri daxil edən müəyyən bir məbləğ ödəməlidir (vergilər və s.), icarə faizləri (müəyyən bir müddətə), icarəyə götürülmüş aktivin erkən geri alınmasına görə cərimə. İcarə müqaviləsinə vaxtından əvvəl xitam verildiyi təqdirdə, icarəçinin müqavilənin sonuna qədər qalan cədvələ uyğun olaraq bütün ödəniş məbləğini ödəməsi şərt ola bilər. İcarə müqaviləsi icarəyə götürülmüş əmlakın itməsi (oğurlanması) və ya tamamilə məhv olması halında vaxtından əvvəl ləğv edilə bilər. Bu halda lizinq şirkəti sığortaçıdan sığorta təzminatı alır və icarə müqaviləsi üzrə müştərinin borcunu tam ödəyir. Sığortanın qalan hissəsi müştəriyə köçürülür, əgər alınan sığorta ödənişi yetərli deyilsə, müştəri borcunu

ödəmək üçün qalan məbləği ödəməlidir. Lizinq alanın icarə müqaviləsinin şərtlərini pozması halında (cədvələ uyğun ödənişlərin ödənilməsi, icarəyə götürülmüş əmlakın istismar şərtləri, sığorta öhdəlikləri və s.) İcarə müqaviləsinin erkən ləğvi də lizinq şirkətinin təşəbbüsü ilə mümkündür. Bu halda lizinq şirkəti icarəçinin borcunu ödəmək üçün icarəyə götürülmüş əmlakı özünükləşdirə bilər və ya alqı satqısı ilə məşğul ola bilər.

Bu gün bazarda həm qərar vermə sürətinə, həm də lizinq şirkətinin tələb etdiyi sənədlər dəstinə görə fərqlənən çox sayda müxtəlif lizinq məhsulları mövcuddur. Bəzi şirkətlərdə maddi vəziyyəti qiymətləndirmədən və sənədsiz əmlak icarəyə götürməyə imkan verən proqramlar da var. Seçim müştərinin ixtiyarındadır, ancaq sizə ən çox rast gəlinən sənədlər toplusundan danışacağıq.

Lizinq əməliyyatını başa çatdırmaq üçün sahibinin qarşı tərəfi ödəmə qabiliyyətini və pul öhdəliklərini yerinə yetirməsinin təminatını yoxlamalıdır. Bunun üçün potensial icarəçi aşağıdakı sənədlər toplusunu təqdim edir (<http://e-qanun.az/framework/46944>):

- hüquqi şəxsin təsis sənədləri;
- hüquqi şəxslərin vahid dövlət reyestrindən (müəssisə üçün) və ya EGRIP-dən (fərdi sahibkar üçün) çıxarış;
- VÖEN sertifikatları;
- rəhbərin səlahiyyətlərini təsdiqləyən sənədlər (təyinat qaydası, səlahiyyətlərin tərfi ilə müqavilə);
- böyük bir əməliyyatın təsdiqlənməsini göstərən sənəd (icarə müqaviləsinin məbləği müəssisənin təsis sənədləri ilə müəyyən edilmiş məbləğdən çox olduqda).

Sənədlərin tam forması lizinq şirkəti tərəfindən müəyyən edilir və əməliyyatın şərtlərindən və xüsusiyyətlərindən asılıdır. Bir qayda olaraq, əmlak aktivlərinin dəyəri nə qədər yüksəkdirsə, icarəyə götürülmüş əmlakın likvidliyi o qədər az olur, sənədlərin tərkibinə daha çox tələb qoyulur.

İcarə predmetini seçdikdən və icarə şərtlərini icarəyə verəndən aldıqdan sonra lizinq əməliyyatı ilə danışıqlar aparmaq mərhələsində icarəçi lizinqin effektivliyini qiymətləndirir, lizinqi digər maliyyələşdirmə növləri ilə müqayisə edir. İcarəçi tərəfindən lizinq lehinə bir qərar qəbul edilərkən, lizinq şirkəti bir bankda kredit tapılması və təşkili, satıcı ilə alqı-satqı müqaviləsi, icarəçi ilə lizinq müqaviləsi, qarşılıqlı əlaqəyə dair hazırlama və bağlama işləri aparır. Lizinq əməliyyatı həyata keçirilərkən tərəflərin hər birinin öhdəlikləri dəqiq müəyyənləşdirilir. İcarəçi xüsusi avadanlıqları icarəyə götürülmüş əmlakı ona icarəyə götürülmüş işlədir və lizinqin üstünlükləri sayəsində daha yüksək mənfəət əldə etmək, şirkətinin rəqabət qabiliyyətini artırmaq imkanı əldə edir. İcarəyə verən icarəçiyə nəzarət edir: həm maliyyə vəziyyətini, həm də icarəyə götürülmüş əmlakın vəziyyətini, istehsalçının tələblərinə uyğun saxlanması və istismarı şərtlərini. İcarəçi haqqında tələb olunan maliyyə hesabatlarını Banka, Sığorta şirkətinə təqdim edir.

Maliyyə lizinqi halında, icarə müddətinin sonunda icarəyə götürülmüş əmlaka sahiblik icarəyə verəndən icarəçiyə ötürülür (qalıq dəyəri ilə ayrıca satış və alış müqaviləsi əsasında).

Lizinq əməliyyatının bütün mərhələlərində - lizinqalanın xüsusi avadanlıq seçməsindən icarəyə götürülən əşyadan əməliyyatın sonuna və icarəyə götürülmüş əşyanın lizinqalanın mülkiyyətinə verilməsindən - lizinq şirkəti əsas təşkilatı, idarəetmə və nəzarət.

Əksər ölkələrin təcrübəsinə əsaslanan lizinqə xas olan əsas xüsusiyyətlər bunlardır (https://www.taxes.gov.az/uploads/beynelxalq/2015/_b10.pdf):

- əmlakı və onun istehsalçısını (satıcısını) seçmək üçün üstünlük hüququ istifadəçiyə məxsusdur;
- əmlak satıcısı əmlakın xüsusi olaraq icarəyə götürüldüyünü bilir;
- əmlak birbaşa istifadəçiyə verilir, sahibini atlayaraq istifadəçi tərəfindən istifadəyə verilir;
- əmlak istifadəçisi, qüsurları aşkar etdikdə, tələblərini sahibinə deyil, birbaşa heç bir şəkildə əlaqəsi olmayan satıcıya göndərir;

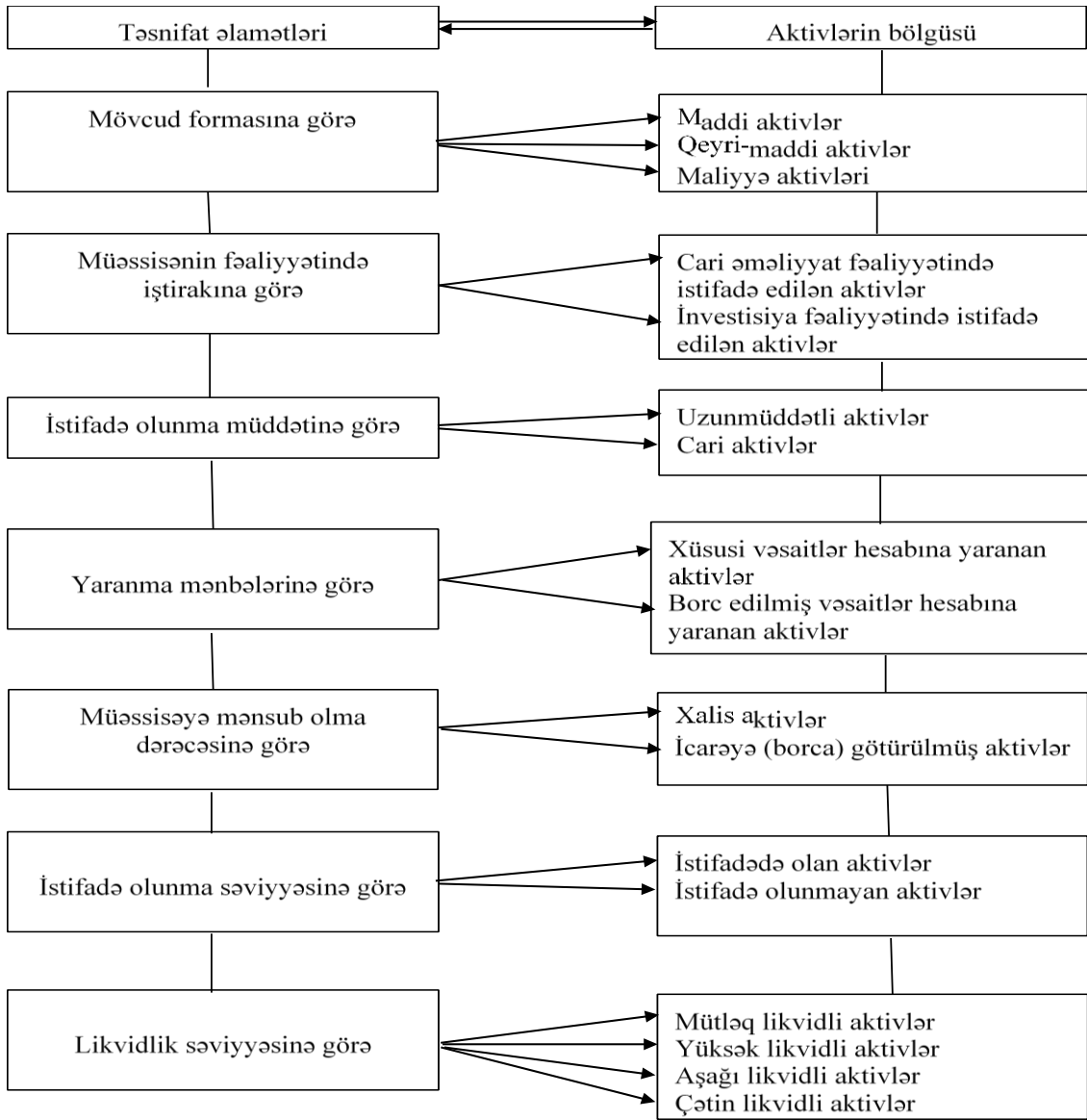
- icarəyə verən əmlak şəxsi istifadəsi üçün deyil, xüsusən müvəqqəti istifadəyə verilməsi üçün əmlak alır;
- icarə müqaviləsinin bütün müddəti, əmlak icarəyə verənin mülkiyyəti olaraq qalır;
- əmlak sahibi müvəqqəti istifadəyə verdiyinə görə mükafat alır;
- əmlakdan istifadə edən şəxs vaxtından əvvəl və ya müqavilə müddəti bitdikdən sonra onu mülkiyyət hüququ əldə etmək hüququna malikdir

2.2. İcarə olunan aktivlərinin sintetik və analitik uçotu

Aktivlərin uçotu və hesabatı bir-biri ilə əlaqəli üç metodoloji cəhətdə əsaslanır: iqtisadi xarakter, aktivlərin təsnifatı və qiymətləndirilməsi. Bu metodoloji əsaslara uyğun olaraq, aktivlərin və digər maliyyə hesabatlarının elementlərinin sintetik və analitik uçotu təşkil edilir, hesabat tərtib olunur. Bununla yanaşı, aktivlər tərkibinə, fiziki formasına və yerinə yetirdiyi funksiyalara görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirlər. Təsadüfi deyil ki, müxtəlif növ aktivlərin uçotu və hesabatını tənzimləyən bir çox beynəlxalq və milli standart mövcuddur. Bunlara: UFRS 2, UFRS 7, UFRS 281, UFRS 27, UFRS 49, UFRS 40 və MMUS 5, MMUS 7, MMUS 8, MMUS 12, MMUS 20, MMUS 24, MMUS 27, MMUS 36 və s.

Müxtəlif növ aktivlərin mahiyyəti müvafiq beynəlxalq və milli standartlarda açıqlanır. Aktivlərin iqtisadi mahiyyətini açıqlayarkən onların əsas xüsusiyyəti ön plana çıxır. Bu xüsusiyyət, iqtisadi faydaların daşıyıcıları olmasıdır. Bununla birlikdə, bu əsas xüsusiyyət bir aktiv növünü digərindən fərqləndirmir və beləliklə onların fərdi uçotu və qiymətləndirilməsi baş verir. Bu məsələlər aktivlərin təsnifatı əsasında həll edilə bilər. Aktivlərin ayrıca təsnifatı müxtəlif növlər haqqında məlumatların formalaşması üçün vacib metodoloji şərtlərdən biridir. Aşağıdakı sxemdə verilən təsnifata diqqət yetirək:

Sxem 3: Aktivlərin təsnifatı

Mənbə: Bank işi. Dərslik. 2 Cildə. I cild. Bakı, "Təknur"-2016. s. 456.

Qeyd etməliyə ki, icarə əməliyyatları ümumiyyətlə nəqliyyat vasitələri, istehsal xətləri, istehsal avadanlığı, dəzgahlar, heyvandarlıq və digər bunun kimi bioloji aktiv qrupuna aid avadanlıq və əmlak, obyekt və avadanlıqların alınması ilə nəticələnir. Müasir dövrdə ölkədə fəaliyyət göstərən müəssisələrdə mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi ilə yanaşı, icra əməliyyatlarından yaranan əsas vəsaitlərin aşağıdakı qruplarda uçota alınması məqsədəuyğun hesab edilmişdir (<http://www.e-qanun.az/framework/9081>).

- Torpaq sahələri;
- Bina və tikililər;
- Qurğular;

- Maşınlar;
- Avadanlıqlar;
- Nəqliyyat vasitələri;
- İşçi və məhsuldar heyvanlar və.s

İcarəçi maliyyə icarəsi ilə əlaqəli aktiv və öhdəlikləri balansda icarə müddətinin əvvəlində aşağıdakı qiymətlərin ən aşağı səviyyədə qeyd edir:

- Əmlakın ədalətli dəyəri ilə;
- Minimum icarə ödənişinin endirim dəyəri və endirim dərəcəsi (dərəcəsi) nəzərə alınmaqla;
- Müqavilədə nəzərdə tutulan faiz dərəcəsi nəzərə alınmaqla (hesablamaq mümkündürsə);
- İcarəçinin borc kapitalında artan faiz nisbətini nəzərə almaq.

İcarə müqaviləsinə aid faiz dərəcəsi deyildikdə endirim dərəcəsi nəzərdə tutulur. Minimum ödəniş və icarəçinin zəmanət verdiyi ləğvətmə dəyərinin ümumi uçot dərəcəsi, aktivin ədalətli dəyərinə və icarəyə verən tərəfindən çəkilən ilkin birbaşa xərclərin məbləğinə bərabərdir. Kredit kapitalında artan faiz dərəcəsi, icarəçinin ödəməli olduğu oxşar bir icarə faizidir. Belə bir dərəcəni təyin etmək çətindir, faiz dərəcəsi icarənin əvvəlində qəbul edilir.

İlk baxışda, icarəçinin balansının icarədəki kimi sahib olmadıqları mülkü əks etdirib göstərməməsi mübahisə yaradır. Bu halda əməliyyatın iqtisadi forması hüquqi formaya əsaslanmamalıdır. Maliyyə icarə hüququ ilə icarəyə götürülmüş əmlakdan istifadə hüququ, icarə üçün ödənilən məbləğdə əmlakın ədalətli dəyərinə bərabər iqtisadi fayda verir. Buna görə icarəyə götürülmüş aktiv və öhdəliyin icarəçinin balansında göstərilməsi əməliyyatın iqtisadi mahiyyətini əks etdirir. Əks təqdirdə, icraşının iqtisadi mənbələri azalacaq.

İcarəyə götürülmüş əmlakın dəyəri birbaşa icarəyə aid edilə bilən birbaşa xərcləri əhatə edir. Bu cür xərclərə icarənin icrası ilə əlaqəli xərclər daxildir. İcarəyə götürülmüş aktivlər üzrə öhdəliklər dəyərini azaltmır və qısamüddətli və uzunmüddətli borclara bölünür. Minimum icarə öhdəlikləri maliyyə xərclərinə və öhdəliklərin azaldılmasına bölünməlidir. Maliyyə xərcləri bütün icarə müddəti

ərzində dövrlərə bölünə bilər. Bu vəziyyətdə, qalan borca nisbətən sabit faiz dərəcəsi qorunmalıdır. Şərti icarələr yarandıqları dövrdə xərc kimi bölüşdürülür. Şərti icarə müqavilədə göstərilən xüsusi icarə məbləğini əks etdirir və müəyyən bir göstəriciyə bərabərdir. Əgər icarə başa çatdıqdan sonra aktivin icarəçinin mülkiyyətinə keçəcəyi barədə əgəlabatan bir fərziyyə yoxdursa, aktiv daha aşağı bir dövrdə tamamilə amortizasiya olunmalıdır. Amortizasiya məbləği aktivin istifadə olunacağı gözlənilən hər hesabat dövrü üçün sistematik şəkildə paylanır. İcarə müddətinin sonunda, aktiv icarəyə götürənə başa gəlırsə, aktivin götürülmüş faydalı ömrü onun istifadə müddəti kimi tanınır.

İcarəçi icarə haqqında aşağıdakı məlumatları maliyyə hesabatlarında təqdim edəcəkdir:

- hesabat tarixinə siniflər bölməsində icarəyə götürülmüş aktivin xalis balans dəyəri;
- Hesabat tarixində minimum icarə ödənişlərinin və endirimlərinin üç qrupa bölünməsi (bir ildən az, bir ildən beş ilə qədər və beş il sonra);
- hesabat dövründə tanınan şərti icarə xərcləri;
- hesabat tarixinə gözlənilən sub icarə ödənişlərinin ümumi məbləği;
- Şərti icarə əsasında məlumatları açıqlayan əhəmiyyətli icarə müqavilələrinin təsviri.

Əməliyyat lizinqinin bir çox unikal xüsusiyyətləri var. Birincisi, icarəyə verən tərəfindən müqavilə əsasında icarəyə götürülmüş aktiv icarəyə verən şəxsin balansında qeyd olunur. İcarə gəliri icarə müddəti ərzində bərabər şəkildə tanınır. İstehsalçı və ya diler icarəyə verəndirsə, satışdan əldə olunan mənfəət icarə vəziyyətində tanınmır. Daha spesifik olaraq, bu qazanc satışa bərabər tutulmur. İcarə müqaviləsi imzalanarkən, icarəyə verən şəxsin ilkin birbaşa xərcləri aktivin dəyərindəki artıma daxil edilir və bütün icarə müddəti ərzində icarə gəliri ilə eyni şəkildə xərc kimi tanınır. İcarəyə götürülmüş amortizasiya maddəsi icarəyə verən tərəfindən qəbul edilmiş uçot siyasətinə uyğun olaraq amortizasiya olunur. Amortizasiya daxil olmaqla çəkilən xərclər icarə gəliri tanındıqda xərclərə daxil

edilir. İcarəyə götürülmüş aktiv, Standart 36 "Aktivlərin Amortizasiyası" na uyğun olaraq qiymət dəyişkənliyi üçün mütəmadi olaraq sınaqdan keçiriləcəkdir. Nümunə:

Müəssisə ədalətli dəyəri 90,000 AZN olan bir sabit aktivi bir il müddətinə icarəyə götürür. Obyektin faydalı ömrü 3 ildir. Amortizasiya bərabər hesablama metodu ilə hesablanır. Son 50.000 manat icarə haqqı kimi ödənilir. Əməliyyatları qeyd edək:

1. Birinci il köhnəlmə hesablanır: Dt "Amortizasiya xərcləri" hesabı (30 min nəfər) Kt "Əsas vəsaitlərin köhnəlməsi" hesabı (30 min nəfər)
2. Obyektin icarəsindən gələn gəlirlər: Dt "İcarəçi borc" hesabı (50 min nəfər) 53 Kt "Gəlir" hesabı (50 min nəfər)
3. Alınan icarə haqqı: Dt "Nağd pul" hesabı (50 min nəfər) Kt "İcarəçi borcu" hesabı (50 min nəfər) İcarə ödənişləri xərc kimi əks etdirilir əməliyyat icarəsi. Bu cür xərclər icarə müddəti boyunca bərabər paylanacaqdır.

Nümunə: Müəssisə ədalətli dəyəri 90,000 AZN olan bir sabit aktivi bir il müddətinə icarəyə götürür. Zavodun faydalı ömrü üç ildir. İcarə haqqı ilin sonunda 50.000 manat olaraq ödənilir. Əməliyyatları qeyd edək: 1. İcarə xərcləri hesablanır: Dt "İcarə xərcləri" hesabı (50 min nəfər) Kt "İcarə borcu" hesabı (50 min nəfər) 2. İcarə xərcləri ödənilir: Dt "İcarə borcu" hesabı (50 min) nəfər) Kt "Nağd pul" hesabı (50 min nəfər) İcarə verən, maliyyə icarə hesabında əməliyyat icarəsi ilə bağlı aşağıdakı məlumatları açıqlamalıdır:

- Hər ləğv olunmamış əməliyyat icarəsi üzrə gələcək minimum ödənişlər, alınan hər dövr üçün ayrıca (bir ilədək, bir ildən beş ilə və beş ildən sonra);
- hesabat dövründə gəlir kimi tanınan şərti icarə məbləği;
- İcarəyə verən tərəfindən əhəmiyyətli bir icarənin təsviri. İcarəçi əməliyyat icarəsi ilə bağlı aşağıdakı məlumatları maliyyə hesabatlarında açıqlayacaqdır:
- Alınan hər dövr üçün ayrıca (bir ilə qədər, bir ildən beş ilə və beş il sonra) ləğv olunmayan bütün əməliyyat icarələri üçün gələcək minimum ödənişlər;
- ləğv edilməmiş sub icarə müqavilələri üçün hesabat tarixində gözlənilən gələcək minimum ödənişlərin ümumi məbləği;

- Dövr ərzində maliyyə icarəsi və sub-icarə xərclərinin ödənilməsi;
- şərti icarə haqqı, seçim şərtləri və s. Əhəmiyyətli icarə müqavilələrinin açıqlanması, bu barədə məlumatların açıqlanmasına tabedir.

2.3. İcarə öhdəliklərinin sintetik və analitik uçotu

İcarə obyektini icarəyə verən tərəfindən əmlakın müəyyən müddətə icarəçiyə icarəyə götürülməsini və məcburi geri qaytarılmasını nəzərdə tutur. İcarə müddəti ərzində mülkiyyətçinin hüquq vəzifələri icarəyə verəndə qalır, bu prosesdə, yalnız əmlaka sahib olmaq hüququ icarəçiyə keçir.

İcarəçi ilə icarəyə verən arasında, icarəyə götürülmüş əmlak öz əsas vəsaitlərinin bir hissəsi kimi balans hesabına inventar kartında (kitabda) silinməsi barədə müvafiq qeyd ilə davam edir. Bu kartlar ayrıca qruplaşdırılır. Mülkiyyət icarə müqaviləsi ilə icarəyə verilir və təhvil sənədi ilə rəsmiləşdirilir. Müqavilədə əmlakın həqiqi amortizasiyası və mövcud amortizasiya normaları və kirayə məbləği nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməsi əsasında hesablanan istifadə müddəti nəzərdə tutulur. İkincisi, bir qayda olaraq, əsas fondların tam bərpası üçün çıxılma dərəcələri ilə nəzərdə tutulmuş vəsaitləri, təmir xərclərinin təxminlərini və qazancın bir hissəsini əhatə edir.

İcarəyə verənin əmlakı icarəyə verilməsindən yaranan maliyyə nəticələrini mənfəət və ya təxirə salınmış gəlirin bir hissəsi kimi əks etdirir. Burada, icarəyə götürülmüş əsas vəsaitlər üzrə amortizasiya məbləğlərinin hesablanması mənfəətin azalmasına aid edilir.

Əsas vəsaitlər uzun müddətli icarə əsasında icarəyə verənlə icarəçi arasında razılaşdırılmış qiymətlə (geri alınma qiyməti) icarəyə verilir. İcarə ödənişlərinə, icarəyə götürülmüş əmlakın dəyərinin (amortizasiya ayırmaları) qaytarılması, icarə əməliyyatları üçün xidmətlərin dəyəri və icarəçinin obyektin istismarından əldə edəcəyi mənfəət, əmlakın istifadəsi faizindən yüksək olmaması daxildir.

Əsas vəsaitlər uzunmüddətli icarəyə verilərkən icarəyə verən əsas vəsaitlərin silinməsi üçün Hesablama Planı tərəfindən tövsiyə olunan yazıları tərtib edir

(obyektin ilkin dəyərinin, amortizasiya məbləğinin silinməsi üçün; razılaşdırılmış maya dəyəri üçün; fərq üçün razılaşdırılmış və qalıq dəyər arasında). Daha sonra icarə hesablanmasını uzunmüddətli icarə faizləri və kirayənin hesablandığı dövrdə əmlakın razılaşdırılmış və qalıq dəyəri arasındakı fərqi bir hissəsi kimi əks etdirir.

İcarə icarəçiyə uzunmüddətli borc verir. Bu növ borclar, işin uzunmüddətli borcunun ayrılmaz hissəsidir. Sintetik mühasibat 414 No-li "Digər uzunmüddətli borclar" hesabında aparılır. Maliyyə lizinqi əməliyyatlarının sintetik uçotunu Azərbaycan Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun aparmaq üçün 414-1 "Digər uzunmüddətli borclar" hesabında 414-1 "Lizinq öhdəlikləri" subhesabının açılmasını təklif edirik. Belə bir subhesabın açılması müəssisəyə icarə nəticəsində yaranan öhdəliklərin müvafiq səviyyədə uçotunu aparmağa imkan verir.

Maliyyə icarəsi öhdəlikləri əsas vəsaitlər lizinq alıcısı tərəfindən lizinq təşkilatından alındıqda yaranır. Bu səbəbdən, müəssisənin maşın, avadanlıq, torpaq, nəqliyyat vasitələri və ya digər icarəyə götürülmüş əmlak kimi bir əşyanı icarəyə götürdüyü iqtisadi əməliyyat, aktivin uçota alınacağı mühasibat hesabının borcunda və kreditində əks olunmalıdır. Bu borcların uçotu aparılacaq hesab. Bu səbəbdən müəssisənin icarəsi nəticəsində yaranan öhdəliklərin digər öhdəliklərdən ayrı olaraq tanınması üçün yaranan öhdəliyin məbləği 111 "Torpaq, bina və avadanlıqlar - Dəyər", 131 "Bioloji aktivlər - Dəyər" və ya 141 "Təbii Dəyərlər" dir. . "Lizinq borcları" hesabının kreditində əks olunur "414" Lizinq borcları "hesabı həmişə kredit balansına malik olmalıdır. Kredit qalığı məbləği, işin bütövlükdə qarşılıqlı fəaliyyət göstərdiyi bütün lizinq təşkilatlarına borcların məbləğini əks etdirir.

İcarəçilər, icarəyə götürülmüş aktivlərin dəyərini balanslarından icarəyə götürülmüş xalis investisiyaya bərabər kredit kimi yazırlar. Xalis icarəyə götürülmüş investisiyalar, icarə müqaviləsində göstərilən dərəcədə endirilən və icarəyə verilən brüt investisiyalardır. Həmçinin, ümumi icarə investisiyası minimum icarə ödənişlərinin cəmidir. Kirayə verən üçün əmlakın zəmanətli ləğv dəyəri kirayəçinin zəmanət verdiyi ləğv etmə dəyərinin bir hissəsidir. Bu halda depozit ödənişi məbləği maksimum məbləğ kimi qiymətləndirilir. Təminatlı ləğv etmə dəyəri icarəyə götürülmüş aktivin ləğv dəyərinin bir hissəsidir.

Misal: Müəssisə avadanlıqları maliyyə yolu ilə icarəyə götürür. İcarə ləğv edildikdən sonra diler 20 min manata avadanlıq alınmasına zəmanət verir. Bu məbləğ zəmanətli ləğvetmə dəyəri kimi qəbul edilir. İcarənin imzalanması ilə əlaqəli ilkin birbaşa xərclər icarəyə verən tərəfindən ödənilə bilər. Əgər icarəyə verən istehsalçı və ya satıcı deyilsə, komissiya şəklində mükafat birbaşa icarəyə daxil edilir. Bu məbləğ icarə müddətində debitor borclarını artırır və gəlir miqdarını bərabər şəkildə azaldır. Birbaşa icarə ilə əlaqələndirilə bilməyən ümumi xərclər cari xərclərə daxil edilir. Əgər icarəyə verən istehsalçı və ya satıcıdırsa, icarə ilə əlaqəli birbaşa məsrəflər icarə müddətinin əvvəlindəki xərc kimi tanınır.

İcarə əməliyyatlarından əldə olunan gəlir, icarə müddəti ərzində rəşional əsaslarla bölüşdürülməlidir. İcarə gəlirləri daxilolmaları sabit dövrü gəlir dərəcəsinə əks etdirməlidir. Lizinq ödənişləri əsas icarə və gələcək maliyyə gəliri baxımından icarəyə götürülmüş investisiyaların ümumi həcmi azaldır. Təminatşız ləğvetmə dəyəri olan maliyyə icarəsi halında ləğvetmə dəyəri mütəmadi olaraq yoxlanılmalıdır. Eyni zamanda əvvəllər toplanan gəlir miqdarı da azaldılmalıdır. Əgər icarəyə verən istehsalçı və ya satıcıdırsa, satışdan əldə olunan maliyyə nəticələri qəbul edilmiş mühasibat siyasətinə uyğun olaraq birbaşa satışla əlaqəli olaraq uçota alınır. İcarəçinin gəliri bazar faiz dərəcələrinə uyğun olaraq tənzimlənməlidir. Müştəriləri cəlb etmək üçün istehsalçılar və ya dilerlər endirimli icarə qiymətlərini elan edə bilərlər. Buna görə faiz dərəcələrində süni bir azalma olduğu təqdirdə, gəlirlər bazar faizləri əsasında yenidən hesablanmalıdır. İstehsalçılar və dilerlər müştərilərə bir əmlakın icarəyə verilməsi və satın alınması arasında seçim edə bilərlər. Bir istehsalçı və ya satıcı üçün lizinq iki növ gəlir gətirir:

- Normal iş müddətində aktivlərin satışından əldə olunan mənfəət, ekvivalent mənfəət və ya zərər;
- İcarə müddəti ərzində maliyyə gəliri.

İcarə verən maliyyə icarəsi haqqında maliyyə hesabatlarında aşağıdakı məlumatları açıqlayır:

- Hesabat tarixində icarəyə götürülmüş ümumi investisiya məbləğinin təsnifatı və icarəçinin müxtəlif dövrlər üçün minimum icarə ödənişləri üzrə borcunun endirim dəyəri;
- qazanılmamış maliyyə gəliri;
- icarəyə verənə çatmasına zəmanət verilməyən aktivin ləğv dəyəri;
- dövr üçün gəlir kimi tanınan şərti icarə haqlarının məbləği;
- minimum icarə ödənişinin ödənilməmiş borcu üçün ehtiyat məbləği;
- icarə zamanı imzalanan əhəmiyyətli icarənin təsviri.

Müəssisdə icarə öhdəliklərinə dair analitik qeydlər etmək də əlverişlidir. Bunun üçün müxtəlif mühasibat qeydlərindən istifadə edilə bilər. Məsələn, bu məqsədlə müəssisələr arasında ən çox yayılmış mühasibat qeydlərindən biri olan K-15 şəklində analitik kitabdan istifadə etmək olar. Bir çox kitabdan istifadə edərək 2 istiqamətdə yüz passiv hesab yaratmaq mümkündür. Birincisi, fərdi icarə təşkilatları üçün analitik hesablar yaratmaqdır. Bu növ analitik uçot fərdi lizinq şirkətlərinə borcların hərəkəti barədə mühasibat məlumatlarını dəqiq əks etdirməyə xidmət edir. Bu vəziyyətdə, hər bir icarə təşkilatı üçün xüsusi bir analitik hesab yaradılır. Borcun təyin edilməsi və hesab borcunun qismən ödənilməsi analitik hesabda əks olunur. Müvafiq analitik hesabın kredit qalığı müəssisənin lizinq təşkilatına borcunun məbləğini əks etdirir. Bu tip məlumatlar icarə şirkəti ilə hesablaşma əməliyyatlarının idarə edilməsində geniş istifadə olunur. Beləliklə, hər ayın sonunda bu cür mütəşəkkil analitik mühasibat məlumatlarına əsasən fərdi icarəçilər qarşısında məsuliyyət siyahısı tərtib edilərək müəssisə rəhbərliyinə təqdim olunur. Müəssisə bu məlumatları icarə öhdəliklərinin idarə olunması ilə bağlı qərarlar vermək üçün istifadə edir.

III FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İCARƏ ƏMƏLİYYATLARININ UÇOTUNUN TƏKMİNLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. İstehsal müəssisələrində icarə əməliyyatlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Müasir iqtisadi şəraitdə, fəaliyyət növlərindən asılı olmayaraq, istənilən təşkilati və hüquqi formada müəssisənin səmərəli fəaliyyəti, mövcudluğu üçün əsas şərtidir. Bu hədəfə çatmaq məqsədilə bir çox spesifik amillərdən istifadə edilir ki, buraya əsasən daxildir, istehsalın ümumi təşkili, yüksək texnologiyaların istifadəsi və maliyyə imkanları, müəssisənin texniki təchizatı və.s. Müəssisənin istehsal və təsərrüfat fəaliyyəti yalnız maddi, əmək və maliyyə mənbələrindən istifadə etməklə təmin edilmir, eyni zamanda əsas fondlar - əmək vasitələri və əmək prosesinin maddi şərtləri hesabına təmin edilə bilər (Hüseynova İ.M: 2013. s.261.).

Müvəqqəti çətinliklər icarə münasibətləri, yəni əsas vəsaitlərin icarəyə verilməsi və alınması (əmlak icarəsi) sayəsində aradan qaldırıla bilər. Bir müəssisədə müvəqqəti sərbəst əsas vəsaitlər varsa və bunlara ehtiyac yaranarsa, digər müəssisələr bu cür obyektlərin daimi mülkiyyətçilərdən (icarəyə götürənlərdən) müvəqqəti (kirayəçilərə) verilməsi ilə bağlı müqavilə (icarə münasibətləri) ola bilər. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində icarə əməliyyatları keyfiyyətcə yeni səviyyəyə çatır. Bir çox firma məqsədli şəkildə lizinqə müraciət edir və bunu uzun ömürlü avadanlıq almaq üçün alternativ yol kimi qəbul edir. Ticarət fəaliyyəti, bir qayda olaraq, ixtisaslaşmış təşkilatların və gələcək potensial icarəyə götürmə məqsədi ilə potensial lizinq alan tərəfindən göstərilən avadanlıqların əldə edilməsindən ibarət olan lizinq əməliyyatları müəyyən qaydada paylanır.

Azərbaycan Respublikasında icarə əməliyyatlarının, ən azı müxtəlifliyi baxımından dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrindəki oxşar əməliyyatlara gəldikcə daha çox oxşar olması ilə əlaqədardır. Eyni zamanda qeyd

etmək lazımdır ki, əgər hüquqi baxımdan ənənəvi icarə əməliyyatlarının tənzimlənməsi məsələləri müəyyən bir ardıcılıqla və işlənmə ilə xarakterizə olunursa, bu cür əməliyyatların vergi və mühasibat aspektləri baxımından bir çox mübahisəli və ziddiyyətli məsələlər yarana bilər.

Milli Mühasibat Standartlarının tələblərinə uyğun olaraq lizinq əməliyyatlarının uçotunun təkmilləşdirilməsi üçün əsas metodoloji kontekst ölkənin yeni mühasibat standartlarının Qərb mühasibat modelinə keçmə tendensiyasına aiddir (<http://mks.az/news/other/item/2715-milli-muhasibat-uchotu-standartlari-vae-maliyyae-hesabatlarinin-beynaelkhalg-standartlarina-raesmi-bakhish.html>). İqtisadi inkişafın qloballaşması, daha çox xarici investisiyanın cəlb edilməsi, iqtisadi inkişafın sürətini və rentabelliğini artıraraq və Azərbaycan iqtisadiyyatını inkişaf etmiş Qərb ölkələrinin iqtisadi proseslərinə inteqrasiya edərək çoxmillətli şirkətləri Azərbaycana cəlb etmək və Azərbaycanda mühasibat uçotunun ilkin istiqaməti olan Qərb mühasibat modeli ciddi təsiri var.

Ölkədəki Qərb mühasibat modelinə güvənmək fikri sosialist iqtisadiyyatını bazar iqtisadiyyatı ilə əvəzetmə prinsiplərinə söykənirdi. İlk xüsusiyyətlərindən biri keçən əsrin son on ilində bir-biri ilə sıx bağlı olan iki mühasibat sistemidir; Maliyyə və idarəetmə uçotu arasında bir fərq var. İqtisadiyyatının mühüm prinsipləri əsasında yaradılan və bir çox xüsusiyyətə malik olan, mühasibat modelinin Qərbin mühasibat modelinə əsaslanmış Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarının (BMUS) tələblərinə uyğun olaraq inkişaf etdirilməsi ideyası bu yaxınlarda ortaya çıxdı (<http://www.e-qanun.az/framework/9369>). Əslində mühasibat uçotunun əsas sxemi, sıralama mexanizmi, məqsəd və prinsipləri bütün dünyada eynidir.

Global dünyada mövcud olan bütün mühasibat hesabatı modellərində mühasibat uçotu sənədləri, tədqiqatlar, qruplar, müəssisənin iqtisadi fəaliyyətləri, iqtisadi proseslər, ayrı-ayrı hadisələr, iqtisadi əməliyyatlar iqtisadi dövrü sistemləşdirir, ümumiləşdirir və nəticələrini əldə edir. Hansı mühasibat modelinin tətbiq olunmasından asılı olmayaraq, mühasibat əməliyyatlarının tətbiqi zamanı mövcud vəziyyət və müəssisənin aktivlərindəki və formalaşma mənbələrindəki dəyişikliklər balans metodundan və ikili əsasda mühasibat uçotundan istifadə

etməklə uçota alınır. Eyni zamanda, ölkəmizdə yaradılan ənənəvi mühasibat modeli ilə Qərb mühasibat modeli arasında bir çox əsas fərq var ki, bu da Azərbaycanda mühasibat uçotunun Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartlarının tələblərinə uyğun inkişaf etdirilməsinə ehtiyac yaradır. Beynəlxalq Mühasibat Standartları əvvəlcə Beynəlxalq Mühasibat Standartları Komitəsi tərəfindən ABŞ-da və bir çox inkişaf etmiş Qərb ölkəsində qüvvədə olan Qərb mühasibat modelinə əsaslanaraq hazırlanmışdır. Azərbaycanın Milli Mühasibat Standartları Beynəlxalq Mühasibat Standartlarının əsas prinsiplərinə, əsas müddələrinə və tələblərinə uyğun olaraq hazırlanmışdır. Buna görə də Azərbaycan Milli Mühasibat Standartlarının nəzəri və praktik əsasları Qərb mühasibat modelinin əsas prinsiplərinə əsaslanır. Həm Qərb mühasibat modeli, həm də bazada hazırlanmış Beynəlxalq və Milli (Azərbaycan) Mühasibat Standartları, müəssisənin aktivlərinin təsnifatı və formalaşma mənbələri əsasında mühasibat uçotunun əsas aspektlərini müəyyənləşdirir.

Müasir dövrdə ümummillə lider Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində mütərəqqi iqtisadi islahatlar və yüksək iqtisadi inkişaf dövrü kimi xarakterizə oluna bilər. Ölkəmizdə davam edən iqtisadi islahatların mühüm tərkib hissələrindən biri postsovet dövründə qurulmuş və hələ də bəzi dəyişikliklərlə beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun olaraq həyata keçirilən mühasibat sisteminin təkmilləşdirilməsidir. Bu məsələ 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının "Mühasibat Qanunu" nda öz əksini tapmışdır. Qanunun 3-cü maddəsində deyilir ki, bütün mühasibat qurumları mühasibat uçotunu bu Qanunla müəyyən edilmiş müvafiq mühasibat standartlarına uyğun aparmağa borcludurlar. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi mühasibat uçotunu qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq dünya standartlarına uyğunlaşdırmaq üçün 2005-2008 Milli Mühasibat Standartlarının İcra Proqramını hazırlamışdır (<http://www.e-qanun.az/framework/9369>).

Mühasibat uçotunun müəyyən sahələrinin təkmilləşdirilməsi, müəssisənin müəyyən iqtisadi fəaliyyət sahələrinin beynəlxalq mühasibat standartlarının tələblərinə uyğun uçotu həm ümumi, həm də bir sıra xüsusiyyətlərə malikdir. Hər

bir əmtəə əməliyyatı qrupu, nağd pul, ödəmə əməliyyatları, ödənişlər, maliyyə nəticələri, vergi, mühasibat və bu kimi digər iqtisadi əməliyyatlar öz mühasibat və hesabat xüsusiyyətlərinə malikdir. İş mühasibatında vacib yerlərdən birini tutmaq, lizinq əməliyyatlarının mühasibat uçotunu beynəlxalq mühasibat standartlarına uyğun aparmağın da bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətləri var.

Müasir dövrdə lizinq əməliyyatlarının mühasibat uçotunun təkmilləşdirilməsi məsələləri bir-biri ilə sıx əlaqəli iki sahəyə malikdir: biri lizinq əməliyyatlarının uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, digəri kompüterləşdirmə və bu səbəbdən mühasibat və analitik proseslərin təkmilləşdirilməsi. Ümumiyyətlə, mühasibat və icarə əməliyyatlarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin himayəsində Azərbaycan Milli Mühasibat Standartları hazırlanmışdır. Bu standartların mahiyyəti və məzmunu haqqında məlumatlar bir sıra iqtisadi ədəbiyyatda verilmişdir. Milli Mühasibat Standartları mütəmadi olaraq Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin nəşri olan "Maliyyə və Mühasibat" jurnalında dərc olunur. Bundan əlavə, Nazirliyin Mühasibat Siyasəti Departamenti tərəfindən xüsusi Milli Mühasibat Standartları toplusu nəşr olunmuşdur və eyni zamanda bu standartlar (www.maliyye.gov.az) saytında dərc edilmişdir.

3.2. İstehsal müəssisələrində icarə əməliyyatlarının uçotunda kompüter texnologiyasının tətbiqi

Mühasibat uçotu müəssisədə baş verən iqtisadi əməliyyatlar, aktivlər və formalaşma mənbələri haqqında məlumatların pul toplanmasını, qeyd edilməsini və ümumiləşdirilməsini əks etdirən müntəzəm bir məlumat sistemidir. Mühasibat uçotunun əsas məqsədi daxili və xarici məlumat istifadəçilərini idarəetmə qərarları üçün lazımi məlumatlarla təmin etməkdir. Mühasibat uçotu sənədləri ilə verilən məlumatlar, müəssisənin effektiv idarə olunması, planlaşdırılması, nəzarət edilməsi və standart olmayan bir vəziyyətdə qərar qəbul edilməsi, müəssisənin iqtisadi

siyasətinin seçilməsi və investisiya qərarları qəbul edilməsi baxımından operativ, uyğun, dolğun və əhatəli olmalıdır.

Maliyyə uçotu əsasən xarici məlumat istifadəçiləri üçün hesabat məlumatlarını hazırlamaq üçün istifadə olunur. İdarəetmə uçotu əsasən daxili məlumat istifadəçilərinin məqsədlərinə xidmət edir və idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün bir məlumat bazası yaratmağı hədəfləyir. İdarəetmə qeydlərinin təşkili, qaydası və quruluşu məlumat istifadəçilərinin tələbləri daxilində sərbəst şəkildə müəyyən edilir. İqtisadi inkişafın hazırkı mərhələsində idarəetmə metodlarının təkmilləşdirilməsi, qərar qəbuletmə prosesinin mürəkkəbliyi, informasiya analitikasında artım mühasibat məlumatlarının effektivliyini, dəqiqliyini və aktuallığını təmin etməyi obyektiv zərurətə çevirdi. Müasir şəraitdə sahibkarlar qərarsızlıq və risk altında qərar qəbul edərkən müəssisənin maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətini daim izləməli olurlar. Bu vəziyyətdə yalnız elmi cəhətdən əsaslandırılmış və sisteməlik biliklər effektiv idarəetmənin qarantı ola bilər.

Sübuta yetirilmiş əməliyyat məlumatlarının olmaması səmərəsiz idarəetmə qərarlarına və nəticədə ciddi itkilərə səbəb ola bilər. Bütün bunlar mühasibat avtomatlaşdırma ehtiyacını əsaslandırır. Mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılması çox qənaətlidir. Son elmi-texniki tərəqqi qazanclarının istehsalda tətbiqi Daxili və xarici bazarlarda rəqabətin güclənməsi müəssisələrdə əməliyyat məlumatlarına tələbatı artırır. Bu menecerlərdən əməliyyat məlumatlarından səmərəli istifadə etmələrini tələb edir. Bu baxımdan, müasir şəraitdə məlumatların səmərəliliyi deyil, etibarlılığı da təmin edilməlidir. İdarəetmə qərarlarının effektivliyi qərar qəbul edərkən istifadə olunan məlumatların keyfiyyətindən asılıdır. Hal-hazırda bu cür məlumatlar yalnız tətbiq proqramı istifadə edilərək əldə edilə bilər.

- Mühasibat uçotunda kompüter texnologiyalarından istifadənin əsas səbəbləri - məlumat həcmının artması, çox sayda məlumat qruplaşmasının əhəmiyyəti, məlumatın dəqiqliyi və etibarlılığı üçün yüksək tələb, əməliyyat məlumatlarının operativ idarəetmə üçün əhəmiyyəti və s. bu kimi amillər nəzərə alınır. Nəticədə yeni texnoloji və texniki vasitələrin tətbiq edilməsini tələb edən müəyyən bir kompüter texnologiyası

tətbiqetmə dövrü mövcuddur. Bu baxımdan mühasibat uçotunda kompüter texnologiyalarının tətbiqi müxtəlif mərhələlərə bölünə bilər. Kompüter texnologiyalarının mühasibat uçotunda tətbiqi iki mərhələyə bölünür (Mehdiyev.V.M: 2014.s.72):

- mexanikləşdirmə;
- avtomatlaşdırma.

1950-ci illərin əvvəllərindən etibarən mühasibat uçotunun kompüterləşdirilməsi ilk tipik kompüter uçotu layihələrinin inkişafı ilə başladı. Müasir dövr fərdi kompüterlərdən istifadə edərək mühasibat tapşırıqlarının icrasında kifayət qədər praktik təcrübə toplaması ilə xarakterizə olunur. İqtisadi idarəetmənin yenidən qurulması və bazar münasibətlərinin formalaşması nəticəsində fərdi kompüterlər əsasında mühasibat şəbəkə sistemlərinin dizaynının yaradılması ilə məşğul olan təşəbbüskar strukturlar (firmalar, şirkətlər) quruldu.

Ümumiyyətlə, mühasibat avtomatizasiyasının inkişafının tarixi xüsusiyyətlərinə nəzər salsaq, müəssisələrdə mühasibatlığın iki yolla avtomatlaşdırıldığı qənaətinə gəlmək olar;

- Mühasibat iş daxilində ayrıca proqramlaşdırılmışdır
- Mühasibat uçotu bütün AIS alt sistemləri kimi avtomatlaşdırılmışdır.

Mühasibat məlumatlarının işlənməsində Avtomatik İnformasiya Sistemlərinin (AIS) dizaynının məqsədi vahid idarəetmə sistemi və informasiya texnologiyalarına əsaslanan hərtərəfli iqtisadi tapşırıq həllini təmin edən tədbirlər hazırlamaqdır. AIS təşkilatına sisteməlik bir yanaşma ön şərtədir. AIS təşkilatına sisteməlik bir yanaşma, bütövlükdə obyektin düşüncəsindən asılıdır, baxmayaraq ki, struktur bölmələri arasında müxtəlif informasiya əlaqələri mövcuddur. AIS-də mühasibat uçotu bütün sistemin vacib bir hissəsi kimi hazırlanmışdır. Ticarətdə AIS iki şəkildə qurula bilər; Birincisi, AIS-in öz işçiləri (proqramçılar) tərəfindən yaradılmasıdır. Bunu etmək üçün təşkilatdakı kompüter məlumat sistemi problemləri ilə məşğul olan mütəxəssislərlə strukturlaşdırılmış bir vahid yaratmaq vacibdir. Bu struktur bölmələrin böyük və orta müəssisələrdə olması üstünlük təşkil edir. Lakin kiçik müəssisələrdə belə bölmələrin fəaliyyəti qənaətbəxş deyil. İkincisi,

ixtisaslaşmış müəssisələr vasitəsi ilə AIS-in yaradılmasıdır. Son illərdə AIS sahəsində çalışan şirkətlərdən məsləhət xidmətləri almaq geniş yayılmışdır. Bu cür müəssisələr tərəfindən istehsal olunan AIS səmərəliliyinə görə daha yüksəkdir və məlumatların işlənməsi səmərəliliyini artırır.

AIS-in yaradılması kompleks tədbirlərin tətbiq edilməsini tələb edir: dizayn işlərinin həyata keçirilməsi; Texniki vasitələrin alınması və quraşdırma işlərinin aparılması; İşçilərin təlimi və AIS-in işini təmin etmək üçün yeni bir struktur bölməsinin yaradılması. Buna görə avtomatik mühasibat uçotunun yaradılmasında müxtəlif növ layihələrin seçilməsi üçün aşağıdakı yanaşmalar mövcuddur.

- Fərdi dizayn;
- Hazır tipik layihələrin həyata keçirilməsi

Fərdi dizayn - müəyyən mühasibat xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, müəyyən müəssisələr üçün hazırlanmışdır. Fərdi kompüterlərin ilkin istifadəsi zamanı mühasibat problemlərinin həlli üçün geniş istifadə edilmişdir. Lakin, tipik (mülkiyyətli) proqramın ortaya çıxmasından sonra, yüksək qiymət və mürəkkəblik səbəbindən fərdi layihələrin istifadəsi məhdudlaşdı.

Fərdi layihələrin üstünlüyü, işin spesifik xüsusiyyətlərini tam əks etdirməsidir, proqramdakı dəyişikliklər dərhal həyata keçirilir və məlumat məxfidir. Əsasən geniş miqyasda və müxtəlif müəssisələrdə tətbiq olunur. İşçi işçilərin (proqramçıların) hesabına və ya müvafiq mütəxəssislər vasitəsi ilə həyata keçirmək olur.

Hazır standart layihələr mühasibat avtomatlaşdırması ilə məşğul olan mütəxəssis müəssisələr tərəfindən hazırlanmışdır. Bu cür proqramlar mürəkkəb mühasibat problemlərini avtomatlaşdırmağı hədəfləyir. Tipik layihələr kiçik və orta ölçülü müəssisələrdə istifadə üçün, oxşar mühasibat uçotu sistemlərinə bənzər müəssisələrdə istifadə üçün üstünlükləri vardır. Məsələn, 1C, Araz Kompüterlər, Məlumat Mühasib və s. müəssisələr göstərilə bilər. Bu müəssisələr ayrıca texniki xidmət və kadr hazırlığı kimi xidmətlər göstərir. Tipik mühasibat proqramları iki hissəyə bölünür:

1. Tətbiq olunan proqramda hər hansı bir dəyişiklik etmək mümkün deyil.

2. Tətbiq olunan proqramda lazımi dəyişiklikləri etmək mümkündür (məsələn, müxtəlif hesablamalara icazə vermək, xüsusi yekun cədvəllər hazırlamaq, xüsusi hesabat formaları hazırlamaq və s.).

Bu cür proqramlara "quraşdırıcılar" da deyilir. Tipik proqramlar nisbətən ucuz və çox əmək tələb edən üstünlüklərə malikdir. Dezavantajları odur ki, müəyyən bir vəziyyətin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşmaq üçün işin tez-tez yenidən qurulması lazımdır. Xüsusi layihələr ERP sisteminin müəssisələrdə tətbiq olunmasını nəzərdə tutur. Layihə, texniki avadanlıq, təlim və tətbiqetmə kimi kompleks tapşırıqların həyata keçirildiyi özəl şirkətlər tərəfindən həyata keçirilir. Bu şirkətlər hər hansı bir istifadəçi instansiyasında proqram məhsullarının əsas versiyalarını hazırlayırlar. Sifarişlər qəbul edildikdə, müəssisənin əməliyyat xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla əsas seçimlər müəyyən edilir. Proqram hazırlanması üçün vahid metodologiya olmasa da, bütün mühasibat avtomatlaşdırma mütəxəssisləri aşağıdakı vahid prinsiplərə əməl etməlidirlər:

Cədvəl 2: Proqramların hazırlanması metodologiyası

mövcud normativ hüquqi aktlara və vahid uçot metodologiyasına əməl olunması;
müəssisənin miqyası;
proqramın modullar əsasında tərtibi;
daim təkmilləşdirilmələrin aparılması;
mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasında hər üç növ layihələndirmələrdən istifadə olunması;

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Tarixə baxsaq, fərdi kompüterlərin tətbiqi ilə əlaqədar getdikcə daha çox fərdi və tipik proqramlardan geniş istifadə olunduğunu görə bilərik. Korporativ sistemlərin yaradılması və tətbiqi mühasibat alt sistemlərinin qarşılıqlı əlaqəsi olduğu müəssisələrdə həyata keçirilir.

Layihə növlərinin seçimi ümumiyyətlə mühasibat sahəsində səlahiyyətli işçiləri olan mütəxəssis müəssisələrə həvalə olunur. Bu tətbiq iri və orta

müəssisələrdə tətbiq olunur. Kiçik müəssisələr üçün bu praktika həmişə işə yaramır.

Layihə seçimi üçün əsas meyarlar bunlardır:

Cədvəl 3: Lahiyyə seçimi menyusu

müəssisənin miqyas və təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması;
əlavə yenidən işlənmələr tələb olunmadan müəssisənin konkret iş şəraitinə uyğunlaşdırılması;
uçot tapşırıqların kompleks avtomatlaşdırılması;
müəssisənin istehsal – maliyyə fəaliyyətinə istiqamətlənməsi ;
mühasibat uçotunun yaxşılaşdırılması məqsədlərinə nail olunması;
sənədləşmənin keyfiyyəti.

Mənbə:Müəllif tərəfindən hazırlanıb

Bu gün mühasibat proqramı tətbiqi bütün sahələrdə geniş yayılmışdır. Ölkəmizdə bu sahədə həm ölkə daxilində, həm də xaricdə hazırlanmış xüsusi proqram təminatından istifadə olunur. Hal-hazırda aşağıdakı proqramlardan yerli müəssisələrdə geniş istifadə olunur.

1. 1C "Müəssisə" proqramı
2. Aşağı qiymətli proqram paketi
3. Günəş mühasibat proqramı paketi
4. LOGO mühasibat proqramı paketi

1C "Enterprise" proqramı "1C" Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən hazırlanmışdır. Şirkət yaxşı bir nüfuza malikdir və Rusiyada və MDB-nin digər böyük şəhərlərində təmsil olunur. Şirkət yalnız mühasibat uçotu üçün deyil, həm də müəssisənin maliyyə vəziyyətinin təhlili üçün xüsusi proqram paketləri hazırlayır. Proqram üçün yerli və şəbəkə seçimləri də mövcuddur.

1C Müəssisə Proqramı və onun müxtəlif versiyaları, təşkilatda baş verən bütün ticarət əməliyyatlarını qeyd etmək və hesabat vermək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Proqram paketi Araz Computers tərəfindən hazırlanmışdır. Hər şöbə ayrıca işləyir. Və müxtəlif növ iqtisadi əməliyyatları həyata keçirməyə xidmət edir. Günəş mühasibat proqramı paketi Merkuri, Uran, Mars, Venera, Yupiter, Uran, Pluton və

Qalaktika planetlərinin adlarını özündə cəmləşdirir və bu da müxtəlif mühasibat uçotu sahələrinin inkişafına imkan verir.

Hər biri Windows əməliyyat sistemində işləyən, həm fərdi, həm də qarşılıqlı informasiya əlaqələrinin yaradılması ilə işləyən, mühasibat uçotunun müəssisədəki müasir tələblər səviyyəsində kompüterləşdirilməsinə imkan verən bir proqramdır.

Hal-hazırda Respublikamızda müəssisələrinin mühasibatında istifadə olunan proqramlardan biri də "Araz Bilgisayar" tərəfindən hazırlanmış "AzMühasib" proqram paketidir. Eyni zamanda bu proqramın "AzMühasib v1.1", "AzMühasib v1.2" və "AZM Anbar" versiyalarında mövcuddur. "AzMühasib" mühasibat proqramı bir-birindən ayrı fəaliyyət göstərən aşağıdakı tipik proqram paketlərindən ibarətdir. Bunlara əsasən nümunə olaraq göstərmək olar: "AzMühasib" Anbar "AzMühasib-Ticarət" "Əsas vəsaitlər" "Arxiv" və.s

Mühasibat avtomatlaşdırmasında ilk milli marka olan proqramın bir çox üstünlükləri var. Proqramın istifadəsi sadədir, menyular tamamilə Azərbaycan dilindədir, milli qanunvericiliyə tam uyğundur, müxtəlif mühasibat formalarını birləşdirir, proqramı mühasibat, vergi və digər sahələrdə baş verən dəyişikliklərə görə tənzimləmək asandır, əsas analitik mühasibat əməliyyatlarının təşkili və sintetik mühasibatla yanaşı müxtəlif hesabat formalarını hazırlamaq bacarığı mövcuddur.

Proqramın üstünlüklərindən biri də onun müxtəlif mülkiyyət formaları olan iqtisadi varlıqlarda istifadə edilməsinə imkan verməsidir. Proqramın sadəliyi eyni zamanda kiçik və orta biznesdə tətbiqini genişləndirir.

Proqramın əsas bölməsi "AzMühasib" bölməsidir. Bu bölmə əsas iş əməliyyatlarının ilkin sənədləşdirilməsini və mühasibatını təmin edir. "AzMühasib" proqramının əsas menyusu aşağıdakı kimidir.

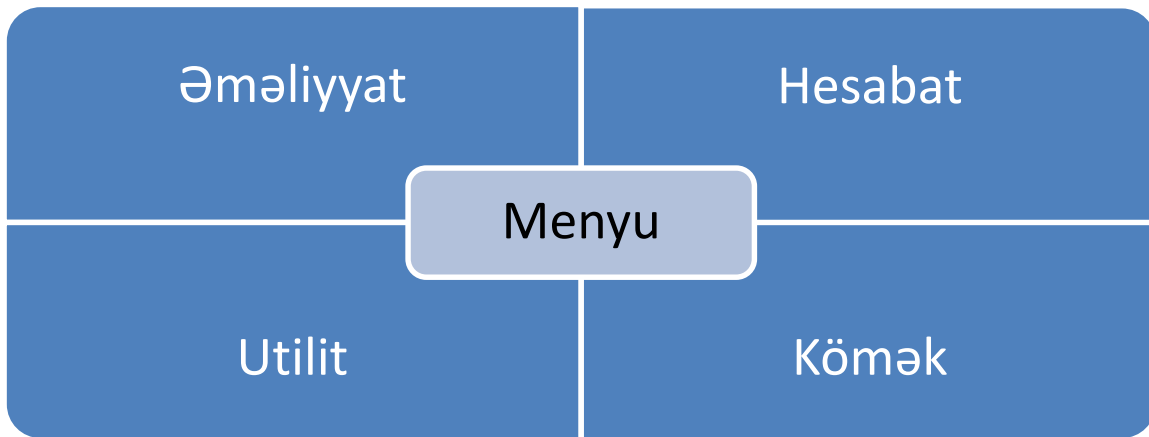
Şəkil 1: AzMuhəsiab proqramı

Mənbə: <https://www.azmuhasib.com/>

"AzMuhəsiab" proqramının əsas menyusu aşağıdakı sxemdə verilmişdir:

Sxem 4: AzMusabib proqramının menyusu

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanıb.

İkili qeydlər, bank əməliyyatlarının sənədləşdirilməsi və uçotu, kassa əməliyyatlarının uçotu, borclu və kreditorlarla hesablaşmaların sintetik və analitik uçotu, əsas vəsaitlərin qəbulu, əməliyyatları və xərcləri və.s barədə məlumat əməliyyat menyusunda yerləşdirilir.

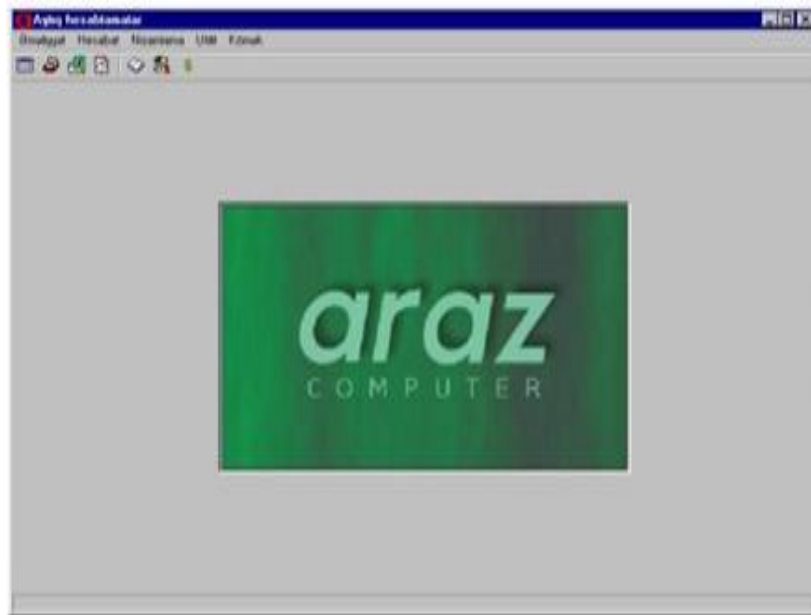
Hesabat bölməsi müəssisənin müxtəlif dövrlər üzrə cari və illik hesabatlarını tərtib edir. Əsasən dövriyyə cədvəli, baş kitab, şahmat cədvəli, müəssisənin maliyyə hesabatı, kassa hesabatı, avans hesabatı və s. hesabatların hazırlanması daxildir. Faydalı bölmə, proqramın qurulması və yeni bir məlumat bazasının yaradılması ilə əlaqəli əməliyyatları həyata keçirir. Kömək bölməsi proqramın inkişafı ilə bağlı sorğular üçün nəzərdə tutulmuşdur. "Əmək haqqı" bölməsi işçilərin əmək haqlarının hesablanması və ödənilməsi ilə bağlı əməliyyatları sənədləşdirmək və qeyd etmək üçündür. "Əsas vəsaitlər" bölməsi, fəaliyyət göstərən və işləməyən əsas vəsaitlərin

gəlir, hərəkət, amortizasiya, yerdəyişmə, yenidən qiymətləndirmə və xərcləmə kimi müəssisənin əməliyyatlarının uçotu və sənədləşdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

"Anbar" bölməsində anbar əməliyyatlarının və satış əməliyyatlarının qeydiyyatı aparılır. Proqramın əsas hissələrindən biri olan "Arxiv" bölməsi yeni bir məlumat bazasının yaradılması və yaradılmasıdır verilənlər bazasını qorumaq üçün istifadə olunur.

Proqramın "Əmək haqqı" bölməsi işçilər, əmək haqqı və müəssisədəki ödənişləri ilə bağlı əməliyyatlar aparmaq üçün hazırlanmışdır. Proqramın bu hissəsində müəssisənin personalının uçotu, iş vaxtının uçotu, əmək haqqının hesablanması və ödənilməsi, habelə bu əməliyyatlarla əlaqəli ilkin sənədlərin hazırlanması və müvafiq məlumat bazalarının formalaşdırılması ilə bağlı müvafiq əməliyyatlar aparılır. Əmək haqqının proqramının ümumi görünüşü aşağıdakı kimidir.

Şəkil 2: Əmək haqqı proqramı.

Mənbə: <https://www.azmuhasib.com/>

Əmək haqqı proqramının əsas menyusunun bölmələri aşağıdakılardır:

Cədvəl 4: Əmək haqqı proqramının menyusu

Əməliyyat;			
Hesabat;			
Nizamlama;			
Utilit;			
Kömək.			

Mənbə:Müəllif tərəfindən hazırlanıb.

"Əməliyyatlar" bölməsi işçilərin qeydiyyatı, iş vaxtının tənzimlənməsi, tabeliyində olanlarla hesablaşmaların uçotu və əvvəlcədən hesabatların hazırlanması, ümumi əmək haqqı gəlirləri və cəmi çıxılmalar (xərclər) ilə bağlı müvafiq hesabatların hazırlanması üçün nəzərdə tutulub. Yuxarıda göstərilən əməliyyatlar üçün "Əməliyyatlar" bölməsinə aşağıdakı elementlər daxil edilmişdir:

Cədvəl 5: AzMühasib proqramı Əməliyyatlar bölməsi.

Kadrlar;			
İş vaxtı;			
Avans;			
Ümumi gəlirlər;			
Ümumi xərclər;			
Çıxış			

Mənbə:Müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Hesabat hissəsinə əmək haqqının hesablanması və əmək cədvəllərinin hazırlanması kimi əməliyyatlar daxildir. Hesabat hissəsinin elementləri aşağıdakı kimidir.

Məlum olduğu kimi mühasibat sahəsində istifadə olunan proqram təminatının əsas xüsusiyyətlərindən biri də müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin xüsusiyyətləri və qanunvericilikdə müəyyən əməliyyatların həyata keçirilməsində müvafiq dəyişikliklər edə bilən texniki imkanlarıdır.

"Əmək haqqı" proqramı, əmək haqqı hesablanarkən tətbiq olunan faiz dərəcələrini, ayırmaları, məzuniyyət və digər sosial ödənişləri və s. ehtiva edir. Bu göstəriciləri təşkil etmək üçün "Nizamnamə" adlı xüsusi modul hazırlanmışdır.

Mühasibat uçotunda əsas vəsaitlər uzun müddətdir istehsal prosesinə daxil olan və dəyəri hissə-hissə istehsal olunan malların, işlərin və xidmətlərin maya dəyərində (amortizasiya) daxil olan aktivlərdir.

Əsas vəsaitlərin uçotunun təşkilinin məqsədi qəbul zamanı başlanğıc dəyərini düzgün qiymətləndirmək, istismar zamanı təmir, hərəkət uçotunu təşkil etmək, istismardan çıxarma və amortizasiya nəticələrini mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq düzgün əks etdirməkdir. və s. daxildir. Buna görə əsas vəsaitlərin uçotu aşağıdakı əsas mərhələlərdən ibarətdir:

AzMuhasib" proqramı əsas vəsaitlərin uçotunu aparmaq üçün müstəqil fəaliyyət göstərə bilən "Əsas vəsaitlər" proqram hissəsinə malikdir. Müəssisədəki əsas vəsaitlərin sintetik və analitik uçotunun təşkili üçün elementlər mövcuddur.

Proqramın əsas menyusu müəssisədəki əsas vəsaitlərin giriş, istismar, xərcləmə, yerdəyişmə, amortizasiya, yenidən qiymətləndirmə və müvafiq hesabatların hazırlanması sənədləşdirilməsi üçün istifadə olunan elementləri əhatə edir. "Əsas vəsaitlər" seçdiyiniz zaman ekranda aşağıdakı maddələrin alt menyusu açılır:

Cədvəl 6: AzMuhasib proqramı əsas vəsaitlər uçotu

Əsas vəsaitlərin mədaxilinin uçotu,
Əsas vəsaitlərin (müəssisə daxili) hərəkətinin uçotu,
Əsas vəsaitlərin təmirinin uçotu,
Əsas vəsaitlərin yenidən qiymətləndirilməsinin uçotu,
Əsas vəsaitlərin köhnəlməsinin uçotu,

Mənbə:Müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Cədvəl 7: Azmuhasib proqramının Əsas vəsaitlər hissəsinin alt menyusu

Mədaxil;				
Istismara;				
Məxaric;				
Yerdəyişmə;				
Köhnəlmə norması;				
Yenidən qiymətləndirmə;				
Hesabat.				

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanıb

Bu elementlərin hər biri məzmununa görə əməliyyatların aparılmasına xidmət edir.

Gəlir elementi əsas vəsaitlərin qəbzini sənədləşdirmək üçündür.

Ümumiyyətlə, əsas vəsaitlər aşağıdakı mənbələrdən əldə edilə bilər:

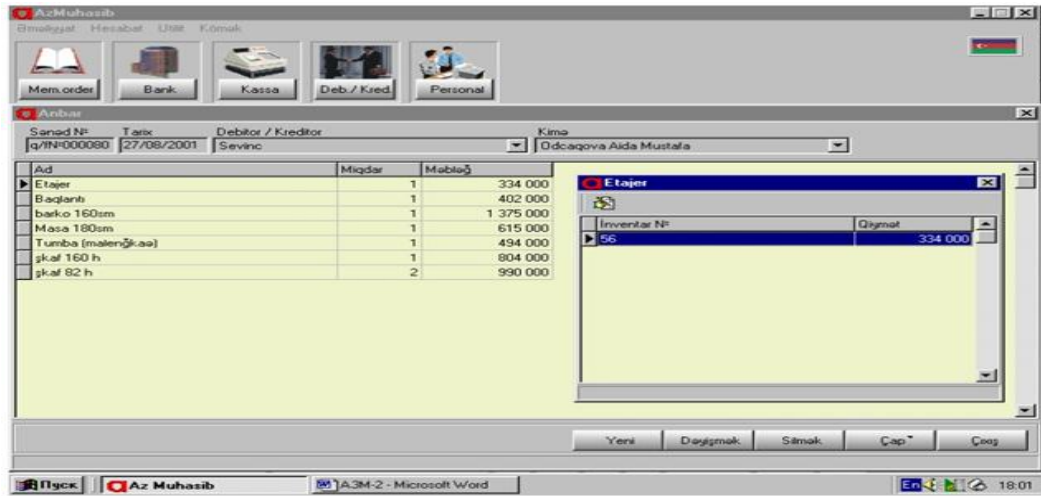
- təsisçilərin payı;
- öz istehsalı və ya istehsalı;
- digər müəssisələrdən və fiziki şəxslərdən alınan;
- icarəyə götürərkən;
- Pulsuz satın alındıqda.

Hər hansı bir mənbədən götürüldükdə, proqram eyni şəkildə işləyir. Əsas vəsaitlərin müəssisəyə giriş əməliyyatları iki alt hissə olan "Gəlir" elementi seçilərək həyata keçirilir.

- Anbar;
- Başlanğıc balans.

Proqramın iş prinsipinə əsasən əsas vəsaitlər əvvəlcə müəssisənin anbarına qoyulmalıdır. Fond kartı giriş zamanı avtomatik nömrələnmə ilə proqram tərəfindən tərtib olunur.

Şəkil 3: Inventor Kartoçkası

Mənbə: <https://www.azmuhasib.com/>

Proqram, yeni əsas fondlara daxil olmaq üçün "Anbar" informasiya qutusunun "Yeni" düyməsində istifadə olunur. Dialoq qutusunun yuxarı hissəsində açılmış xanalarda qəbz nömrəsi, tarixi, əsas vəsaitin alındığı müəssisənin adı, əsas vəsaitin alındığı maddi məsul şəxsin adı və soyadı, adı, sabit aktiv məbləği və məbləği qeydə alınır. Burada bəzi göstəricilər həmişəki kimi doldurulur. Borclu-kreditor işinin adı, maddi məsuliyyət daşıyan şəxsin adı və əsas vəsaitlərin adı kimi göstəricilər müvafiq əsas məlumatlardan istifadə edərək qeyd olunur. F4 funksiya düyməsi əsas vəsaitlər haqqında verilənlər bazası məlumatlarını tərtib etmək üçün istifadə olunur.

"İlkin Balans" maddəsi, proqram ilk dəfə tətbiq olunduqda cari əsas vəsaitlər və təxmini amortizasiya məbləğləri haqqında ilkin məlumatların işlənməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. "İlkin balans" elementindəki gəlir prosesi "Depo" elementi olaraq həyata keçirilir.

Əsas vəsaitlər uçotu proqramında ikinci element "Əməliyyat" elementidir. Bu element anbarda saxlanılan əsas vəsaitlərin istehsalına və buna görə maddi məsuliyyət daşıyan şəxslərin uçotuna xidmət edir. "İstifadə" elementindən istifadə edərək əsas vəsaitlər əmlakın, obyektin və avadanlıqların müəssisənin istənilən bölməsinə və bu əsas vəsaitdən maddi məsuliyyət daşıyan şəxsə ötürülməsini sənədləşdirmək və qeyd etmək üçün istifadə olunur.

Bu elementlərin hər biri maddi əsas vəsaitlərin xərclənməsini (satılması, satışı və uzunmüddətli icarəsi) müvafiq istiqamətdə aparılmasına xidmət edir. Nəzərə alınmalıdır ki, proqramdakı hər əməliyyat üçün müvafiq mühasibat qeydləri ayrıca bir qeyd qaydasında işlənir. Hesabat menyusu əsas vəsaitlər haqqında hesabatları müxtəlif kontekstlərdə hazırlamaq və dərc etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

3.3. İstehsal müəssisələrində aparılan mühasibat uçotunun təhlili

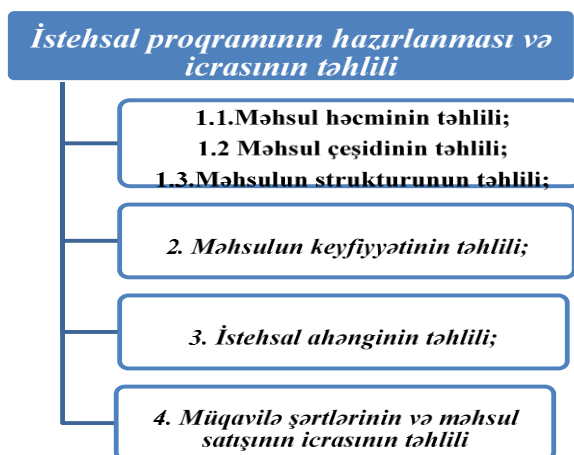
Mühasibat uçotu, müəssisənin aktivləri, öhdəlikləri, gəlirləri, xərcləri və onların dəyişikliyi barədə dəyər baxımından məlumat toplamaq, qeyd etmək, ümumiləşdirmək üçün nizamlı bir sistemdir. Burada bütün ticarət əməliyyatlarının davamlı, davamlı, sənədli əks olunmasıdır.

Bu tərif mühasibat prosesinin əsas mərhələlərini əks etdirir. Bu mərhələlərə aşağıdakılar aiddir:

- 1) iş əməliyyatlarının cari müşahidəsi, ölçülməsi və qeydiyyatı, bu mərhələ əməliyyatların sənədləşdirilməsi adlanır;
- 2) ilkin mühasibat sənədlərində olan mühasibat məlumatlarının sistemləşdirilməsi və qruplaşdırılması;
- 3) mühasibat məlumatlarına əsaslanan müəyyən edilmiş mühasibat formalarının (maliyyə hesabatlarının) hazırlanması;
- 4) müəssisənin maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin təhlilində mühasibat və hesabat məlumatlarının istifadəsi.

İstər qlobal şəkildə, istərsədə ölkəmizdə müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərən müəssisələr öz fəaliyyətini planlaşdırır. Bu halda məhsul satışı mal və material tədarükçüləri ilə müvafiq ticarət sazişləri və müqavilələrinin şərtlərinə əsaslanır və eyni zamanda məhsul, iş və xidmətlərə bazar tələbi nəzərə alınmaqla gələcək inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirir. İstehsalçı fəaliyyətində məhsul istehlakçılarının məhsulun keyfiyyəti ilə bağlı tələblərini nəzərə almalıdır. Bu baxımdan istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin təhlili müvafiq istehsal göstəricilərinin araşdırılması ilə başlayır. Müvafiq analiz prosesi aşağıdakı mərhələləri əhatə edir:

Sxem 5: İstehsal proqramının hazırlanması və icrasının təhlili.

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Məhsul istehsalının təhlili: İstehsal həcmi təbii, şərti-təbii və dəyər şəklində ifadə edilə bilər. İstehsal həcmnin analizi əsasən əmtəə məhsulunu, ümumi məhsulu və satılan (satılan) məhsulun həcmiini əhatə edir.

Bütün məhsul - tam iş və xidmətlərin xərclərini əhatə edir. Buraya müqayisə edilə bilən qiymətlərlə davamlı işləmə dəyəri daxildir.

Əmtəə məhsulu - müəssisədə istehsal prosesini başa vurmuş, qablaşdırılıb istehlakçıya göndərilməyə hazır olan bir məhsuldur.

Əmtəə istehsalının həcmi aşağıdakı kimi hesablanır: Əmtəə məhsulu = hazır məhsulun dəyəri + yarı bitmiş məhsulların dəyəri + xarici istehsal üçün hazırlanmış məhsulların dəyəri. Bu göstəricinin həcmi müəssisə daxilində istifadə olunan və davam edən işin dəyərini məhsulun ümumi dəyərindən çıxmaqla müəyyən edilir. Təhlil prosesində istehsal planının icrasına nəzarət edilir, əvvəlki illərlə müqayisədə istehsal həcmindəki dəyişikliklər qiymətləndirilir. İstehsal həcmnin təhlili prosesi ümumi və satılan məhsulların dinamikası, artım templəri və artım templəri ilə başlayır. Dinamik təhlili həm cari, həm də müqayisə olunan qiymətlərlə aparılır. Əlaqəli hesablamalar aşağıdakı cədvəldə əks olunur.

Cədvəl 8: İstehsal həcmnin təhlili prosesi

Göstəricilər	Baza dövrü (il) (manat)	Hesabat dövrü (il)		Ötən dövrdən Kənarlaşma		Plandan kənarlaşma	
		Plan	Fakt	(Manat)	Artım tempi (%)	(Manat)	(%)
Məhsulun həcmi (cari topdan qiymətlərdə)	X	P1	F	F - X	(F-X)/X*100	F - P1	(F-P1)/P1*100
Məhsulun həcmi (müqayisəli topdan qiymətlərdə)	Y	P2	F	F - Y	(F-Y)/Y*100	F - P2	(F-P2)/P2*100

Mənbə: <https://muhaz.org/movzu1-mehsul-istehsal-ve-satsnn-tehlili.html>

Müvafiq təhlil nəticəsində göstəricilərin performansı əvvəlki dövrə və yaradılan istehsal planına görə qiymətləndirilir və müvafiq dəyişikliyin (qiymət və ya istehsal həcmi) baş verməsi müəyyən edilir. Cari dəyərlə hesablanan istehsal həcmi həmişə müəssisənin istehsal həcminə görə gördüyü işləri əks etdirmir. Beləliklə, istehsal olunan məhsulun strukturundakı dəyişikliklər və istifadə olunan xammalın dəyəri dəyər hesabatında əks olunan istehsal indeksinə ciddi təsir göstərir. Əldə edilən məlumatlara əsasən orta istehsal artım sürətini və əmtəə məhsulunun artımını hesablamaq mümkündür.

$$\text{Orta artım tempi} = \sqrt[n-1]{A_1 \cdot A_2 \cdot A_3 \cdot A_n \dots} - 100\%$$

Analitik analizin vacib elementlərindən biri də məhsul adlandırma və müxtəlifliyin təhlilidir. Məhsul adlanması, dövrə görə istehsalı planlaşdırılan məhsulların siyahısı deməkdir. Məhsulun müxtəlifliyi təhlili məhsulların markasına, sortuma, növünə və s. xüsusiyyətlərə görə ətraflı bir təhlili əhatə edir. Məhsul variantına uyğun olaraq tam tətbiq məhsulun müvafiq terminologiyaya uyğun buraxılması deməkdir. Bütün məhsul seriyasına uyğun olan plan performansının qiymətləndirilməsi, fərqli məhsul xəttinə uyğun tapşırığın orta icra faizi əsasında hesablanır.

Çeşidlər uyğun orta faiz – məhsul çeşidinin faktiki istehsal dəyəri/ Məhsul çeşidinin istehsal plan dəyəri

Şəkil 5: Məhsulun keyfiyyət səviyyəsi

İstehsal olunan məhsulun keyfiyyət analizi aparan zaman növbəti məsələlər öz həllini tapır:

- Müəssisənin istehsal etdiyi məhsulun keyfiyyəti qiymətləndirilir;
- Keyfiyyətin düşməsinin əsas səbəbləri müəyyən olunur;
- Keyfiyyətin dəyişməsinin istehsalın həcminə təsiri müəyyənləşdirilir.

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Təhlilin əsas məqsədi bu göstəricilərin dinamikasını, planların müvafiq göstəricilərə uyğun yerinə yetirilməsini, dəyişmənin səbəblərini araşdırmaq və məhsulların keyfiyyət səviyyəsinə görə planların icrasını qiymətləndirməkdir. İstehsala uyğunluq, hesabat dövrünün müxtəlif vaxtlarında bərabər miqdarda məhsul istehsal etmək deməkdir. İqtisadi varlığın fəaliyyətinin harmoniyası məhsul istehsalı və satışı, keyfiyyətinin yüksəldilməsi, xərclərin azaldılması və mənfəətin artırılması üçün vacib şərtlərdən biridir. Əksinə, ardıcıl olmayan fəaliyyət bütün iqtisadi göstəriciləri zədələyir: keyfiyyəti azaldır, bitməmiş istehsalın həcmi artırır, anbarlarda artıq hazır məhsul yığılmasına səbəb olur, kapital dövriyyəsi sürətini aşağı salır, müqavilələrin icrasını ləngidir, qeyri-bərabər gəlirə səbəb olur, xərcləri artırır, mənfəəti azaldır və müəssisənin maliyyə vəziyyətini pisləşdirir. İstehsalın birləşməsinə ifadə etmək üçün bir sıra göstəricilərdən istifadə olunur:

İstehsal tutarlılığı əmsalı, plana uyğun olaraq çatdırılan məhsulun xüsusi çəkisini təmsil edir. Müvafiq nisbət, təhlil olunan dövrün müəyyən vaxtlarında planlar çərçivəsində istehsal olunan həqiqi məhsul həcmi h_h həmin dövrdəki planın həcmi h_p olan nisbəti kimi hesablanır:

$$\text{İstehsal ahəngi əmsalı} = \frac{\text{faktiki məhsul istehsalının plandan artıq olmayan həcmi}}{\text{məhsul istehsalının plandan artıq iş həcmi}}$$

Balans metodu məhsul satışına təsir göstərən amilləri bir plana və ya müəyyən bir dövrə görə qiymətləndirmək üçün istifadə olunur. Bu vəziyyətdə satış artımı aşağıdakı üsulla hesablanır:

$$MS_{art} = \Delta M_d + (HM_0 - HM_1) + (DB_0 - DB_1)$$

MS_{art} - Məhsul satışında artım;

ÜDM - istehsal həcmindəki dəyişiklik;

HM₀ - nəzərdən keçirilən dövrün əvvəlində hazır məhsulun stok qalığı;

HM₁ - hazır məhsulun təhlil dövrü üçün ehtiyat qalığı;

DB₀ - təhlil olunan dövrün əvvəlində satışa qoyulmuş hazır məhsula uyğun debitor borcları;

DB₁ - təhlil olunan dövrün sonunda satışa təhvil verilmiş hazır məhsula uyğun olan debitor borcları;

Müvafiq modelə uyğun olaraq istifadə olunan amillərin dəyəri ixrac qiymətlərindən götürülür. Hazır məhsulun və göndərilən məhsulun istehsalın maya dəyərində əks olunduğunu nəzərə alaraq, valyuta məzənnəsi, məhsulun satış dəyərində bölünərək ilkin alış qiymətlərində müvafiq mühasibat məlumatlarını əks etdirmək üçün istifadə olunur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Lizinq əməliyyatları təcrübəsinin inkişafı ilə onların uçotu prosedurunun təkmilləşdirilməsi məsələsi getdikcə aktuallaşır. İcarə fəaliyyəti, iştirakçıları üçün maliyyə vəziyyəti və maliyyə hesabatlarında əks olunan maliyyə nəticələri barədə şəffaf məlumatların verilməsi məsələsi xüsusilə aktual olan bir investisiya fəaliyyət növüdür. Bir tərəfdən, maliyyə mənbələrini cəlb edən lizinq şirkətləri investidlərə müəssisənin maliyyə vəziyyətinin real mənzərəsini əks etdirən və ödəmə qabiliyyətlərini təsdiqləyən məlumatlar verməlidirlər. Digər tərəfdən, lizinq şirkətləri, icarə müqaviləsi bağlamadan əvvəl, uzunmüddətli maliyyə əməkdaşlıq imkanları barədə əsaslandırılmış bir qərar vermək üçün icarəçinin maliyyə hesabatlarını təhlil edirlər. Lizinq münasibətlərinin bütün iştirakçılarının mühasibat məlumatları əsasında iqtisadi qərarlar qəbul edə bilməsi üçün xüsusiyyətlərini nəzərə alan lizinq əməliyyatlarının uçotu metodologiyası tələb olunur.

İqtisadi fenomenin mahiyyətinin təhlili onun mövcudluğu formalarının, yaranma şərtlərinin və gələcək inkişaf istiqamətlərinin öyrənilməsində məcburi bir mərhələdir. Bu teoremi nəzərə alaraq deyə bilərik ki, lizinqin mahiyyətinin "əmlak tədarükçüsü, lizinq şirkəti ilə icarəçi arasında yaranan iqtisadi münasibətlərdə" özünü büruzə verir.

Müasir iqtisadiyyatda lizinq kapital qoyuluşları üçün ən uğurlu istifadə olunan alətlərdən birinə çevrilmişdir. Əsas vəsaitlərin alınması və yenilənməsinə dair daimi ehtiyac onun geniş yayılmasına kömək etmişdir. İqtisadi subyektlərin əsas vəsaitlərinin ciddi şəkildə amortizasiyası uzun müddət Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına mane olan səbəblərdən biri hesab olunur.

Lizinq alternativ maliyyələşdirmə mexanizmi olaraq strateji vəzifələrin həyata keçirilməsində mühüm rol oynaya bilər:

- sənaye müəssisələrinin əsas fondlarının yenidən təchiz edilməsində;
- kiçik sahibkarlığın inkişafında.

Eyni zamanda, lizinq yolu ilə əldə edilən əmlak çeşidi olduqca genişdir: bunlar nəqliyyat vasitələri, telekommunikasiya işində istifadə olunan avadanlıqlar,

ticarət və poliqrafiya, ağac emalı avadanlığı, tibbi avadanlıqlar, inşaat avadanlığı, təyyarələr və .s

Dissertasiya tədqiqatı zamanı aşağıdakı elmi nəticələr əldə edilmişdir:

- yerli və xarici tədqiqatçılar tərəfindən lizinqin mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsinə dair elmi konsepsiyaların təhlili əsasında müəyyən edilmiş spesifik xüsusiyyətlərinin cəmi nəzərə alınaraq "lizinq" anlayışı aydınlaşdırılmışdır;
- maliyyə və əməliyyat lizinqinin tanınması meyarları müəyyən edilmişdir;
- Azərbaycan mülki qanunvericiliyi sistemində qəbul edilmiş və mühasibat uçotu üçün tələb olunan icarə növlərinin nisbəti tədqiq edilmişdir;
- lizinq əməliyyatları üçün mühasibat sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədilə ilkin şərtlər müəyyənləşdirilmiş və strukturlaşdırılmışdır;
- Azərbaycan mühasibat sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirən qanunvericiliyə və beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarına uyğun olaraq lizinq əməliyyatlarının uçotunda əsas metodoloji fərqləri aşkarlanmış və sistemləşdirilmişdir;
- mövcud olanlar dəyişdirilmiş və istifadəçilərin iqtisadi qərarlar qəbul etməsi üçün zəruri olan maliyyə vəziyyəti, maliyyə nəticələri, lizinq şirkətlərinin kapital və pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə məlumatları açıqlayan mühasibat hesabatlarının yeni göstəriciləri təklif edilmişdir.

Beləliklə, lizinq digər iqtisadi hadisələr üçün xarakterik olmayan müəyyən spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlər yalnız lizinqi kreditdən, icarədən, alqı-satqıdan, investisiya fəaliyyətindən ayrı-ayrılıqda fərqləndirməklə yanaşı, eyni zamanda hamısına münasibətdə öz spesifikliyini ifadə edir ki, bu da mühasibat sisteminə təsir edə bilməzdi. Buna görə lizinq əməliyyatlarının uçotu məqsədilə bu fenomenin xüsusiyyətlərini əks etdirən icarə müqaviləsinin ardıcıl həyata keçirilməsinin üç əsas mərhələsini göstərmək olar:

1. İcarəyə götürülmüş əmlakın alınması və icarəyə verilməsi;
2. İcarəyə götürülmüş əmlakın istismarı və icarə əməliyyatı çərçivəsində cari hesablaşmalar;

3. Lizing əməliyyatının başa çatması.

Mühasibat (maliyyə) uçotunun konseptual bazası maliyyə hesabatlarının şəffaflığını və hesabatlılığını təmin edir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. «Maliyyə və uçot» jurnalı. 2014-2016-cı illər. 207 s.
2. Cəfərov A.S. - Mühasibat uçotu. Bakı-2011. 226 s.
3. Sadıqov Ə.A. - Mühasibat (maliyyə) uçotu I hissə. Bakı-2002. 216 s.
4. Sadıqov Ə.A. - Mühasibat (maliyyə) uçotu II hissə. Bakı-2002. 276 s.
5. Sadıqov Ə.A. və başqaları-Mühasibat uçotu. Bakı-2008. 582 s.
6. Əliyev Q.H. «İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi». Dərslik. Bakı. 2008. 275 s.
7. Cəfərli H.G. İqtisadi təhlil. Bakı- 2009. 234 s.
8. Mehdiyev V.M. - Milli mühasibat uçotu standartları və kompüter mühasibatı: mahiyyəti, formalaşdırılması və tətbiq edilməsi problemləri. Bakı, «SABAH» 2014. 228 s.
9. Mühasibat uçotu haqqında qanun. Bakı-2004
10. Abbasov Q.F., Səbzəliyev S.M. - Mühasibat (maliyyə) uçotu. Bakı-2003. 407 s.
11. Quliyev V.H., Fətullayev R.R., Kərimov A.F. - Beynəlxalq uçot və hesabatə giriş (GAAP və İFRS əsasında). Bakı, 2012. 280 s.
12. Səbzəliyev S.M, Quliyev V.M. - İdarəetmə uçotu(dərslik). Bakı-2014. 524 s.
13. Səbzəliyev S.M. - Mühasibat (maliyyə) hesabatı. Bakı-2003. 27 s.
14. Sabiroğlu N. N.- Qloballaşma, xarici investisiyalar. Bakı, 2006. 285 s.
15. Səbzəliyev S.M. - Xarici ölkələrdə mühasibat uçotu. Bakı, 2014.
16. Səbzəliyev S.M., Quliyev V.M. - İdarəetmə uçotu. Bakı, 2014.
17. Sadıqov T.Ə., Rzayev İ.M. - Vergi uçotu və audit. (dərslik). Bakı-2014. 556 s.
18. Zeynalov Z.X.- Lizing. Bakı .2013.512 s.

Rus dilində

1. Алексеева Т.Р. Лизинговые технологии в инновационном развитии строительного комплекса // Вестник МГСУ.— 2014. — №5. 161 с.
2. Баженова В.И. Институциональная модель лизинговых отношений // Вопросы экономики и права. — 2011. — №12 (42). 23 с.

3. Бородин В.А. Бухгалтерский учёт: Учебник для вузов 2012. 528 с.
4. Бухгалтерский учет (под. ред. И.Е. Тишкова) Минск-1999. 745 с.
5. Бухгалтерский учет. / Под ред. проф. Безруких П.С. / М-2004. 719 с.
6. Валитов Ш.М., Кириченко Е.Г. Лизинг как инструмент расширения возможностей реального сектора экономики // Финансы и кредит. — 2005. — 14 (182). 54 с.
7. Палий В.Ф.. Современный бухгалтерский учет. Москва-2003. 790 с.
8. Вакуленко Т.Г., Фомина Л.Ф. Анализ бухгалтерской (финансовой). 2001. 288 с
9. Вахрушина М.А., (2009) Международные стандарты финансовой отчетности. М., 475 с.
10. Газман В.Д. Лизинг. М. 1997. с.21
11. Ефимова О.В. Финансовый анализ: современный инструментарий для принятия экономических решений: учебник. Издательство «Омега-Л», 2009. 350 с.
12. Зонова А. Бухгалтерский учет и анализ, М-2009. 184 с.
13. Дмитриева И. М.. Бухгалтерский учет и аудит, М-2002. 306 с.
14. Керимов В., Бухгалтерский управленческий учет, М-2009. 100 с.
15. Лапыгин Ю.Н., Сокольских Е.В. Лизинг. — М., 2004. — 350 с.
16. Андреева Л.Н., Анищенко Ю.А., Грузина Ю.М. - Проблемы инновационного развития экономики: монография / Под общ. ред. С.С. Чернова. — Новосибирск: Издательство ЦРНС, 2014. — 258 с.
17. Палий В.Ф. - Международные стандарты учета и финансовой отчетности. 2007. 512 с.
18. Пчелина С.Л., Минаева М.Н., (2011) Международные стандарты финансовой отчетности. М., 298 с.
19. Панкратов Ф.Г. Коммерческая деятельность: Учебник / Панкратов Ф.Г., Солдатова Н.Ф. — 13-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2012. — 500 с.
20. Румянцева Е.Е. Финансовый менеджмент, Москва-2018 – 714 с.

21. Суворова С.П., Ханенко М.Е., Шапорова О.А., Ковалева А.М. - Бухгалтерский учет, М-2007. 344 с.
22. Управленческий учет (под. ред. А.Д. Шеремет), М-2001. 542 с.
23. Финансовый учет (под. ред. В.Т. Гетьмана) М-2002. 816 с.
24. Фролова Т.А. Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2011. "Бухгалтерский учет: конспект лекций". 252 с.
26. Яськова Н.Ю., Алексеева Т. Р. Развитие институциональных основ лизинга // Вестники МГСУ. 2016. №2. 158 с.

İnternet resursları

1. <http://e-qanun.az/framework/46944>
2. <http://mks.az/news/other/item/2715-milli-muhasibat-uchotu-standartlari-vae-maliyyae-hesabatlarinin-beynaelkhalg-standartlarina-raesmi-bakhish.html>
3. <http://www.e-qanun.az/framework/7039>
4. <http://www.e-qanun.az/framework/9081>
5. <http://www.maliyye.gov.az>
6. <http://www.president.az>
7. https://www.taxes.gov.az/uploads/beynelxalq/2015/_b10.pdf

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Lizinq əməliyyatlarının sxematik təsviri	19
Sxem 2: Maliyyə hesabatın elementləri	27
Sxem 3: Aktivlərin təsnifatı	40
Sxem 4: AzMusabib proqramının menyusu	58
Sxem 5: İstehsal proqramının hazırlanması və icrasının təhlili	66

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Lizinq növlərinin təsnifatı	19
Cədvəl 2: Proqramların hazırlanması metodologiyası	55
Cədvəl 3: Lahiyyə seçimi menyusu	56

Cədvəl 4: Əmək haqqı proqramının menyusu	60
Cədvəl 5: AzMuhasib proqramı Əməliyyatlar bölməsi	60
Cədvəl 6: AzMuhasib proqramı əsas vəsaitlər uçotu	61
Cədvəl 7: Azmuhasib proqramının əsas vəsaitlər alt menyusu	62
Cədvəl 8: İstehsal həcmnin təhlili prosesi	67

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: AzMuhasib proqramı	58
Şəkil 2: Əmək haqqı proqramı	59
Şəkil 3: İnvestor Kartoçkası	63
Şəkil 4: Əməliyyat elementi	64
Şəkil 5: Məhsulun keyfiyyət səviyyəsi	68